

İngiltere'de Harp Finansmanı ve Harpsonrası Güçlükleri

Dr. Mehmet Ertuğruloğlu

GİRİŞ

Harp finansmanı ve enflasyon:

İkinci Dünya Harbinin hitamından beri üç dört sene geçtiği halde dünya ekonomisi henüz düzenini bulamamıştır. Hemen her memleket bir taraftan hayat pahalılığını mâkul hadler dahilinde tutmak için türlü tedbirler alırken, diğer taraftan meseleyi esasından hallederek normale dönmek maksadiyle istihsalini artırmaya çalışmaktadır. Bugünkü güçlüklerin esası araştırılacak olursa harp finansmanı meselesiyle karşılaşılır. Harbin yükünü fertler arasında tevzi ve taksim ederken tutulan metodların iktisadî sahadaki akisleri, karşılaşılan güçlüklerin ta kendisidir. Binaenaleyh sulh devresinde normale dönerken alınacak tedbirler de, harp içinde tatbik edilen metodlara göre değişiklikler gösterecektir. Şu halde mesele harp finansmanı meselesinin bir nevi devamından ibarettir.

Harp ve enflasyon ötedenberi elele beraber yürümüştür. Onun için İkinci Cihan Harbinden sonra da böyles bir vaziyet mevcuttur. Bu harp içinde İngiltere'de vaki olan enflasyon Birinci Cihan Harbi içinde ve onu müteakip görülen enflasyona nazaran daha mahdut olmakla beraber tesirleri bakımından yine ehemmiyetlidir. Fakat asıl mühim olan mesele bu enflasyonun sebeplerinin Birinci Dünya Harbindeki enflasyon sebeplerinden ayrı bir mahiyet taşımasıdır. Gerçekten İkinci Cihan Harbinin malî tekniği bu bakımdan birincisine nazaran ehemmiyetli değişiklikler göstermektedir.

Biraz evvel, harp ve enflasyon ötedenberi beraber yürümektedir, demiştik. Gerçekten büyük bir harbin şu veya bu şekilde enflasyona sebep olduğu daima tesbit edilmiştir. Buna mâni olmak için ananevi ve ortodoks usul, hükümet için, hattâ harp zamanında bile, bütçenin tevzinidir. Ancak bugünkü harplerde bu, kabili tatbik değildir. Vergileri ilânihaye artırmaya imkân yoktur. İstikrazlardan elde edilecek meblâğların da bir hududu vardır. Kollektif olarak harbin hakiki yükü fazla çalışma ile mahrumiyetlerden ve ıstıraplardan ibarettir. Harbin deva-

mı müddetince bunlardan kaçınılamaz. Vergi veya istikraz yollarının seçilmesi veya başka bir usulün uygulanması onları ne artırır, ne de eksiltir.

Harbin finansmanı demek, malî yükün fertler arasında taksim ve tevzii demektir. Bazı memleketler buhran başlar başlamaz kendilerini pek kötü bir durumda bulurlar. Borçlarını bile karşılamaya muktedir olamazlar. Harbin başlangıcında vergilerin derhal ve ehemmiyetli bir şekilde artırılması fena neticeler verebilir. Çünkü milyonlarca adam iş ve vazife değiştirmiştir. Birtakımları işlerini kaybetmiştir. Bunun içindir ki devletler böyle zamanlarda bütçe muvazenesini dar bir sahaya inhisar ettirmeğe ve açık maliye politikasını tercih etmeğe mecbur kalmaktadırlar.

Müterakki enflasyon:

Harp finansmanında ihtiyar olunan yollardan en marufu müterakki şeklinde enflasyondur. Burada hükümet satın alma kuvveti yaratmak suretiyle artan masraflarını karşılamaya çalışır. Normal zamanda millî gelir, hususî istihlâk ile hükümet masraflarını ve istihsale yarayan mallarla bakım ihtiyaçlarını karşılamak için bir tevzie tâbi tutulmaktadır. Harp esnasında hükümet masraflarıyla harbe yarayan istihsalin gerektirdiği masraflar artmaktadır. Daha doğrusu istihsalin veya başka bir tâbirle millî gelirin büyük kısmının hükümet ve harp ihtiyaçlarına tahsisi lâzım geldiğinden hususî istihlâkin kısılması lâzımdır. Devlet, yarattığı satın alma kuvvetiyle piyasaya müdahale ederek malların fiyatlarını artırır. Hususî şahısların gelirleri devletle rekabet edemediğinden ihtiyaçları kısılır. Mallar fertlerle devlet arasında bir nevi artırmaya konulmuşlardır. Bu türlü enflasyonun zarurî olarak müterakki olması lâzımdır. Çünkü yaratılan satınalma kuvveti, neticede satıcılara yani halka intikal edeceğinden onların bu suretle artan kuvvetini aşacak miktarda yeniden bir satınalma kuvvetinin piyasaya sürülmesi lâzımdır ki, harp ihtiyaçları kolaylıkla tatmin edilebilsin. Gerçi halka intikal eden satınalma kuvvetinin bir kısmı istikraz suretiyle tekrar devlete intikal ederse de dalgalı borçlar bir enflasyon kaynağı olmakta devam ettiği gibi artan ihtiyaçlar sebebiyle zaman zaman yeniden emisyon yapmak lüzum ve mecburiyeti duyulmakta ve neticede millî paraya olan itimat sarsılmaktadır.

Şimdi bunu misalle izaha çalışalım:

Meseleyi basite irca etmek için banka mevduatını ve çekleri nazarı dikkate almayı bir memleketteki paranın yalnız birer liralık bank-

notlardan ibaret olduğunu ve harbin başlığı zaman tedavülde 2 milyar banknot bulunduğunu farzedelim, tedavüldeki sür'at de hesaba katılmak suretiyle mezkûr memlekette millî gelir meselâ ayda 400 milyon liradır.

Mevcut veyahut yeniden ihdas olunan vergilerle bu gelirin 150 milyonu harp maksatları için halktan toplanmakta ise de harbin devamı müddetince bu miktarın gittikçe artan masraflara yetmiyeceği aşikârdır. İhtiyaçların ayda 150 milyonluk normal varidatla karşılanamayacağı ay gelir gelmez hükümet vergileri ilânihaye arttıramıyacağından şu veya bu şekilde yeniden 100 milyonluk bir emisyon yaparak piyasaya yeni banknotlar (kâğıt para) çıkaracaktır.

Bu suretle millî gelirin para ile ifade edilen miktarı ay için kabataslak 500 milyon liraya baliğ olacaktır. Bu miktarın hükümetçe kontrol edilen miktarı 150 milyonu normal gelirlerden ve 100 milyonu da emisyonlardan olmak üzere ceman 250 milyondur. Halbuki millî gelirin para ile ifade edilen miktarı 400 milyon lira iken Hükümet yalnız bunun 150 milyonunu kontrol etmekte idi. Yani Hükümet evvelce millî gelirin 3/8 ni kontrol ederken yaptığı 100 milyonluk bir emisyonla kontrol ettiği miktarı millî gelirin yarısına çıkarmış demektir.

Böylece 100 milyon liralık yeni banknotlar piyasaya konulduktan sonra tedavüldeki para yekûnu 2 milyar yerine 2 milyar 100 milyona yükselecektir. Eğer memlekette tedavülün sürati değişmemiş ise millî gelirin ayda 420 milyon olması lâzımgelecektir. Bu miktar 2,1 milyarın beşte biridir. Evvelce de yani millî gelir 400 milyon iken tedavüldeki banknotlar yekûnunun beşte biri idi. Eğer Hükümet müteakip aylarda da piyasaya her ay yüz milyon banknot çıkarırsa tedavüldeki para miktarı da devamlı surette artacağından Hükümetin istihsal kuvvetinden bu suretle kendi kontrolüne geçecek olan kısım, nisbet itibariyle gittikçe azalacaktır. Binaenaleyh hükümetin mütevali olarak millî istihsalin muayyen bir nisbetini kendi kontrolünde bulundurabilmesi için her ay tedavüle çıkaracağı banknot miktarını mütemadi surette arttırması lâzımgelecek ve müterakki bir enflasyon karşısında kalınacaktır. Böyle devam ettiği takdirde halkın psikolojik tesirlerin de inzimamiyle millî paradan itimadı münselip olmadığı müddetçe bu finansman metodu, gelirlerin halkın istihlâkine arzedilen kısmını harp ihtiyaçları lehine azaltmak suretiyle istihsalin büyük kısmının memleket müdafaasına tahsisini mümkün kıldığı için devam edebilir. Fakat netice de millî paraya olan itimadın sarılacağı ve bundan da bir çok güçlükler doğacağı tabiidir.

Banka mevduatının çok olduğu ve çek istimalinin yayıldığı memleketlerde bu metodun uygulanması tatbikatta bir az değişiklikler gösterir. Tedavüldeki para miktarı o kadar yükselmez fakat buna müvazi olarak

kredi enflasyonu hâsıl olur ki neticeleri itibariyle para enflasyonundan az farklar gösterir.

Birinci Dünya Harbinde Avrupa karasındaki devletlerde birinci sistem anglosakson memleketlerinde ise ikinci sistem tatbik edildiği ve bunların tesirleri mâlûm bulunduğu için burada istitraden temas edilen bu konu hakkında daha fazla tafsilât verilmeyecektir.

Millî ekonomiye enflasyonun verdiği diğer zararlarla harp yükünün bu şekilde taksim ve tevziinin adalete uygun olmadığı hakkındaki malûm sebeplerin burada bahis konusu edilmesine bittabi lüzum yoktur.

Lord Keynes'in plânı:

Bu mahzurları gören meşhur İngiliz iktisatçısı Lord Keynes, dikkatle hazırladığı bir plânla harpte enflasyonu ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Plânın adı "Mecburi tasarruf ve tehirlî ödeme plânı" dır.

Plânda, esas itibariyle Cemiyetin, harbin devamı müddetince enflasyon husule gelmeksizin sarf edilemeyecek olan cari kazancının bloke edilmesi teklif edilmişti. Harp içinde İngiltere'de ihdas olunan Post war Tax Credits'de bu plândan ilham alınmışsa da uzmanların kanaatine göre bunda pek geç kalmış ve keynes'in plânının muvaffak olması için kabul edilen bu mikyas biraz küçük gelmiştir.

Keynes'in plânına göre her ferde, gelirinden standard olarak (basic) tesbit edilecek bir miktar bırakılacak ve bu serbestçe sarfedilecektir. Aile reislerine yardım maksadiyle çocuklar için ayrılacak bir miktar "Children's Allowances" buna eklenecektir. Gelirin mütebaki kısmı harbin sonuna kadar dondurulacaktır.

Keynes bunu ortaya koyduktan sonra diğer bâzı kimseler vasati hayat pahalılığı seviyesini kararlı tutmak için yardım (subside) verilmesi teklifinde bulunmuşlardır. Keynes bunun Hazine için büyük bir yük olduğunu bildiğinden iyi karşılamamıştı. Bundan başka Keynes'in korktuğu şeylerden birisi işçilerin ücret tezyidi talebinde bulunmaları idi. Harp zamanında millî (cake) çöreğin hacmi mutlâka küçük olmalıydı. Satın alma kuvvetinin büyük kısmı halkın elinde olduğundan Keynes şöyle demişti : "Hayat pahalılığında husule gelen herhangi bir artışı telâfi maksadiyle herhangi bir talep yapılması lüzumsuzdur, ve işçi sınıfının aleyhindedir."

Keynes'e göre işçiler, eğlenmeği daha fazla bir çalışma ile elde etmelidirler. Bu arada da ucuz rasyon ve aile yardımları (allowances) daha fakir ailelerin halini islâh edecektir.

Neticede Keynes'in plânının tatbiki mümkün olamamıştır. Fakat müterakki enflasyonun mahzurları da geçen harpte tecrübe edilmiş oldu-

ğundan bu defa İngiltere'de harp finansmanının esası olarak rasyon, subside ve kontrol kabul edilmiştir.

Kontrollü ekonomi :

İngiltere'nin İkinci Dünya Harbi içinde harp finansmanı için takibettiği usul, millî ekonomiyi baştan başa bir kontrole tâbi tutmaktan ibarettir. Bu sefer böyle bir yol tutulmasında, Birinci Dünya Harbinde geçirilen tecrübelerin tesiri bulunduğu ve bu defa alınan tedbirlerin bir çokları Birinci Dünya Harbi zamanında ârızı olarak alınan bazı tedbirlerin tekemmül ettirilmesinden ibaret bulunduğu için hem İkinci Dünya Harbinde uygulanan finansman metodlarını daha iyi anlamak ve hem de her iki harpte tatbik olunan usullerin mukayesesine imkân vermek amacıyla Birinci Cihan Harbinde bilhassa arz ve talep üzerine tesir yapmak, istihlâki tahdit ve istihsali teşvik etmek bakımlarından alınan tedbirlere de kısaca temas etmek faydalı görülmüştür.

1 — Birinci Dünya Harbinde alınan tedbirler:

İngiltere, kendisine lâzım olan şeylerin % 40 kını hariçten getirdiğinden 1914 de harp patlar patlamaz ferdler aç kalmak tehlikesi karşısında kalacaklarını düşünmüşler ve derhal mallara hücum ederek stok yapmağa koyulmuşlardı. Bunun neticesinde fiyatlar derhal yükselmiştir. Bu yükselme, şekerde % 143, tereyağında % 43, domuz yağında % 70 ve peynerde % 40 idi. Aradan bir müddet geçince ilk şaşkınlık zail olmağa başlamıştır. Hükûmet, yiyecek maddelerini kontrol etmek üzere The food supply Committee adıyla bir komisyon kurmuştur. Şekerde yükselme bilhassa fazla görüldüğünden hükûmet büyük miktarda ham şeker mübayaa ederek fabrikalara tevzi etmek suretiyle arz üzerinde müessir olmağa çalışmıştır. Aynı zamanda âzami bir fiyat da konulmuştur. Buna rağmen navlonların yükselmesi, ve hükûmetin şekerden bir vergi alması fiyatları yeniden yükseltmiştir. Navlonları indirmek için gemilere el konulmuştur. Ekmeğin ve unun ucuzlatılmasını teminen Avusturalya ve Arjantin'den külliyetli buğday mübayaa edilmiştir. Et nakliyatını kolaylaştırmak için deniz ve kara vasıtalarının soğuk hava tertibatını havi kısımlarına el konulmuştur. Arz üzerinde devamlı bir tesir yapabilmek için de bazı hayati maddelerde stok tesisi cihetine gidilmiştir. Bu tedbirlerin neticesi olarak ekmek ve un fiyatları ucuzlamıştır. Bilâhara süde narh konulduğu gibi rasyon sistemi için etüdlere başlanmıştır.

Her şeyden evvel gemilerden tasarruf etmek lâzımgeldiğinden bu da ya ithalâtın tahdidi veya memlekette istihsalin arttırılması veya her ikisinin birden tahakkuk ettirilmesi suretiyle mümkün olabileceğinden bu maksatları temin için bâzi tedbirler alınmıştır. Bunun için halktan istihlâ-

kin iradi ve ihtiyari olarak tahdidi talebinde bulunulmuş ve bu talep müsabet neticeler vermiştir. Bundan başka esaslı olmıyan ithalâtın tahdidini ve millî istihsalin arttırılmasını teminen kâğıt, bâzı meyveler, somun balığı ve et ithalâtının azaltılması, maden suyu, kakao, çay lüks maddeler, şarap ve alkol ithalâtının yasak edilmesi teklif edilmiş ve parlamento bunu tasvip etmiştir. Şarap üzerinden alınan surtax beş misline çıkarılmıştır. İstihsali teşvik için buğdayın asgari fiyatı arttırılmıştır. Yağ imali artırılarak İngiltere, Fransa'ya ihracat yapabilecek bir duruma getirilmiştir. Kâğıt ithalâtının tahdidi de bu sanayii teşvik etmiştir. Nihayet ekmek, et ve şekerin rasyone tâbi tutulmasına mecburiyet hâsıl olmuştur. Wheat executif Committce adıyla kurulan tüccarlardan mürekkep bir teşekkül, Amerika, Kanada ve Avusturalya'da mümasil teşekküllerle temas ederek buğday temin etmiştir. Bu teşekküller buğday stokları yapmışlardır. Hükûmet fiyatları indirdiğinde bunların zararlarını ödemiştir. Narha tâbi gıda maddeleri arasında patates, peynir, tereyağı ve eti de zikredebiliriz.

1918 de Lord Rhondda gıda maddeleri üzerinde kontrolörlük vazifesine getirilmiştir. Enerjik bir devlet adamı olarak şöhret kazanan bu zat her bölgede bir kontrol cihazı teşkil etmiştir. Bunların vazifeleri, mahsulleri tahrir ve istihsalden satışı kadar takip etmektir. Aynı zamanda lüzumsuz mutavassıtların bertaraf edilmesi ve diğerlerinin tahdidi de düşünülen tedbirler arasında idi. Satıcı dükkânlarında izdihamın önlenmesi için herkesin bir dükkâna kayıtlı bulunması ve yalnız oradan alış veriş etmesi de düşünülmüştü.

Birinci Cihan Harbinde İngiltere'de alınan tedbirler hakkında kısaca verilen bu izahat istihsalin arttırılması, istihlâkin tahdidi ve fiyatların kontrolü konularında İngiltere'de evvelden hazırlanmış bir plânın tatbik edilmediğini göstermektedir. İhtiyaçların tazyikiyle arzedilen malları arttırmak stoklar vücuda getirmek bâzı maddelere âzami fiyat koymak, rasyon sistemini nakıs bir şekilde olmakla beraber tatbik etmek, hattâ subside vermek gibi bazı isabetli tedbirlerin alındığı görülyorsa da bir taraftan para ve kredi enflasyonuna gidilmesi diğer taraftan kontrollü bir ekonominin bütün ekonomik hayatı içine alacak şekilde esaslı bir plân gereğince tatbik edilmemiş olması beklenen neticeleri vermemiştir. Neticede fiyatlarda görülen yükseklikler Fransaya nazaran hafif olmakla beraber yine ehemmiyetli sayılabilir. Nitekim işçilerin kullandıkları mallarda Maliye Nazırı tarafından 1918 de yaptırılan bir tetkik mezkûr yılın Haziran ayında % 75 bir yükselme husule geldiğini göstermiştir.

Statist dergisine göre Saverbeck'in endeksi 1867 - 77 de 100 itibarıyla 1914 Ocak ayında 85 iken 1918 yılının Ekim ayında 197,8, Kasım ayında 195,3 ve 1919 Ocağında ise 190,7 idi.

Birinci Dünya Harbi esnasında istihsal kuvvetleri ikincisine nazaran daha az tahribata mâruz kalmakla beraber fiyat temevvüçlerinin böylece dikine yükselmeler kaydetmesi uygulanan metodun noksanlarını izah etmektedir. Gerek para ve kredi enflasyonu ve gerek diğer ekonomik sebepler yüzünden fiyatların yükselmesi, masrafları da arttırmış ve bu hal devlet borçlarının pek ziyade çoğalmasına sebebiyet vermiştir. Faiz hadleri de yükselmiştir. Neticede harpten sulha geçilirken devlet bütçesinde borçların büyük bir yük teşkil etmesi, harbin yükünün fertler üzerinde gayri âdilâne bir şekilde tevzi edilmiş bulunması gibi sebepler harp sonrasında kalkınmağı güçleştirmiş ve iktisadî, malî, moneter ve sosyal buhranlara zemin hazırlanmıştır. Bilhassa fiyatların enflasyon tesiriyle yükselmesi harp sonunda ihracatı güçleştirmiş istabilizasyonun eski parite üzerinde tesbitinden sonra ücretlerin azaltılmasında müşkülâtla karşılaşılması fiyatlarda bir indirme yapmağı mümkün kılmadığından bilâhara devalüasyona gitmek mecburiyeti hâsıl olmuştur.

İkinci Dünya Harbi içinde de bu hataların tekerrür etmemesi için tedbir alınırken birinci harbin derslerinden istifadede ihmal gösterilmemiş, evvelce alınan isabetli tetbirlere yenileri de katılmak suretiyle kontrollü ve plânlı bir ekonomi sisteminin uygulanması imkân dâhiline girmiştir. Bu sistemin teferruatını ve tatbik şeklini ilerdeki bahislere bırakarak burada ana hatlarını izaha çalışalım.

Bu sistemde ham maddenin harp sanayii ile sivil ihtiyaçlar için çalışan sanayi arasında tevzi ve tahsisi hükûmete ait bulunmaktadır. Aynı veçhile hükûmet işçi kuvvetini de lüzumlu gördüğü yerlere sevk etmek salâhiyetini haizdir. Sivil ihtiyaçlara tahsis edilen mallar az olduğundan bunların halka tevziinde rasyon usulü kabul ve tatbik edilmiştir. Bütün istihsal, ham maddelerin istihsal ve tevzii safhasından perakende olarak istihlâk mallarının tevzii safhasına kadar sıkı bir kontrole tâbi tutulduğundan fiyat enflasyonunun önüne geçilmesi için gerekli tedbirler alınmıştır. Harp sebebiyle ithal malları bedellerinde görülen yükselmelerle diğer istihsal masraflarının artması neticesinde maliyet fiyatlarında husule gelen artışlar yakından incelenerek fiyatlarda bir muvazene ve istikrar tesbiti hedef ittihaz edilmiş ve fiyatlar arasındaki bağıllık (solidarite) dolayısıyla bazı malların istihsal fiyatlarında vukua gelen yükselmelerin umumi bir fiyat yükselmesine sebebiyet vermesini önlemek ve fakir halkın hayat şartlarını kolaylaştırmak için esaslı sayılan mahdut

bazı malların istihsal, nakil ve tevziinde hükümet yardımı (subside) kabul edilmiştir. Rasyon, kontrol ve subside sistemi diye vasıflandırılabilen bu türlü kontrollü bir ekonomide harp ihtiyaçlarının tatmini ve sivil istihlâkin tahdidi için para veya kredi enflasyonu suretiyle fiyatları yükseltmeğe (fiyat enflasyonu) ihtiyaç bulunmamaktadır. Çünkü direkt idari kontrolla memleket istihsalının büyük kısmını harp gayretine tahsis etmek pekâlâ mümkündür. Ham madde tevziinde ve işçi kuvvetinin sevk ve idaresinde hükümete verilen selâhiyet bunu sağlamağa kâfidir. Hayati sayılmıyan endüstri şubelerinde concentration, malların harp ihtiyaçları için istimvali de bu kontrolü tamamlamaktadır.

Bu suretle kontrollu bir ekonomide açık veren devlet maliyesi, tamamiyle yeni bir karakter taşımaktadır. Harbin başında rasyon ve kontrol tesis edilip te ücretler ve istihlâk maddeleri fiyatları bir kararda tutulduğu takdirde umumi olarak istihsalde görülecek artışlar tabiatıyla hükümete intikal eder. İstihsal yekûnunun artması yalnız gelirlerin para olarak ifadesinde dikkati çekecektir. Halkın istihlak esyası üzerinde yapacağı masraflar onların gelirlerinin artması neticesinde artmayacaktır. Çünkü hususi istihlâk için arz olunan mallar mahduttur. Rasyona tâbidir ve fiyatları da kontrol edilmiştir. Binaenaleyh halk gelirini tamamiyle sarf edemeyecektir. Bu suretle sarf edilemiyen kısmın bir parçası vergilerle alınacak ve mütebaki kısmı da ister istemez tasarruf edilecektir. Harbe yararıyan faaliyet sahalarında sermaye yatırılması da ayrıca tahdide tâbidir.

Bu sistemde millî gelirin hükümetle halk arasında tevzii, enflasyonda olduğundan farksızdır. Yalnız halk arasında gelirlerin dağılması müterakki enflasyona nazaran daha âdilânedir. Bu takdirde de halkın tasarrufu ile beslenen devlet borçları yine artmaktadır. Müterakki enflasyonda yalnız kolay kazanç sağlıyanlar tasarruf yapmış iken burada tasarrufu yapmış olan büyük halk kütesidir. Neticede banka mevduatı kabarcaktır. Ve nitekim kabarmıştır da. Ancak arz olunan malların değerini aşan bu satın alma kudreti fiyatlar üzerine tesir etmek kuvvetinden muvakkaten mahrum edilmiş bulunduğundan burada potansiyelden mahrum bir enflasyon, daha doğrusu bir nevi enflasyon tehlikesi hâsıl olmaktadır. İlk senelerde bunun ehemmiyeti yoksa da seneler ilerledikçe bu kuvvet çoğalmakta ve kontrol setlerine tazyik yapmaktadır. Normala dönmek için fazla istihsal gayreti yapmak ve kontrolü gevşetmek lâzım gelince bu gayret bu sebepten mânilerle karşılaşmaktadır. Meselenin bu safhasını incelemeden evvel umumi mülâhaza olarak şimdiye kadar verilen ve bugünkü durumu tevlit eden âmilleri belirten bu izahattan sonra

İngiltere'de bu harp içinde tatbik edilen ve harp bittikten sonrada henüz kaldırılmasına imkân görülemiyen bu kontrollü ekonominin nasıl işlediğini, bu sistemin hayatı ucuzlatmak ve istihsalı artırmak için ne gibi imkânlar gösterdiğini evvelâ harp içindeki tatbikatını ele alarak inceliyeceğiz, tetkikatımız idare makinesinin bu maksat için teşkilâtlanmasına, bir kül olarak İngiliz ekonomisinin düzenlenme şekline, iptidai madde imalât ve tevzi kontrollarına, istihsalı teşvik eden tedbirlere, fiyat murakabesine, rasyon sistemine Hükûmet kontrollarına (Taahhüt işleri), subsidelere, inflâtion'u önliyecek ve kontrol sistemini tamamlayacak mahiyetteki vergilere taallûk edecektir. Aynı ayrı istihsal şubelerinde istihsalin artırılması ve murakebenin temini için alınan tedbirlerin tadat ve tahliline girişmeye bu etüdün çerçevesi müsait olmadığından bu cihetin ihmaline mecburiyet hasıl olmuştur. Yalnız buna bir misal olarak İngiliz ziraatinin harp içinde teşkilâtlanma tarzı dikkate lâayık görülerek burada kısaca izah edilecektir. Bundan sonra izah edilen sistemin, fiyat murakabesi ve fiyatlardaki tezayüt bakımından neticelerinin tahliline girişilecektir. Burada Keynes'in korktuğu ücret tezayüdünün ve subsidelere harp sonrasında doğurduğu müşkülâtla harbin nihayet bulmasıyla yavaş yavaş kapasitesini iktisaba başlıyan müterakim satın alma kuvvetinin İngiliz endüstrisi üzerinde hâsıl ettiği bugünkü tazyikin tevlit ettiği durum incelenecektir.

Neticede hissedilen istihsal noksanının sebepleri, istihsalin artırılması için harbin bitmesini müteakip alınan tedbirler, durumun düzeltilmesi için ekonomistlerin tavsiyeleri, ve hükûmetin tuttuğu yol anlatılmağa çalışılacaktır.

Istifade edilen eserler ve vesikalar şunlardır:

1 — Ham madde, imalât ve fiyat kontrolü, tevzi kontrolü ve subsidelere hakkında 1939 dan sonra yayınlanan bir kısım kanun, tüzük ve kararlar.

2 — Government Controls (PITMAN) 1946

3 — Westminster Bank Revieww'nun Ağustos 1947 tarihli nüshasında da plânlama ve fiyat kontrolü hakkında yayınlanan bir makale.

4 — Lloyds Bank Reviewnunun Temmuz 1947 nüshasında J. R. Hicks Fellow of Nuffield College imzası ile plânlı ekonomiye dair intişar eden bir etüd.

5 — 2 Nisan 1947 tarihinde Lloyds Bank ekonomik müşaviri W. Manning Dacy tarafından "Kontrol altında inflâtion" konusu üzerinde radyoda yapılan bir konuşma. Mezkûr konuşma bilâhara Lloyds Bank mecmuasında yayınlanmıştır.

6 — Lloyds Bank Review'nun 1946 Ekim ayı nüshasında hayat pahalılığı hakkında yayınlanan bir yazı.

7 — Yine aynı mecmuada 1946 Temmuzunda inflation hakkında Dacy tarafından yazılan bir makale. H

8 — 27 Eylül 1947 tarihli statist dergisinde inflation konusu üzerinde yayınlanan bir yazı. 9

9 — Westminster Bank Review'nun Kasım 1947 tarihli sayısında İngiliz tarımı hakkında yayınlanan bir makale.

10 — Lloyds Bank Review'da Temmuz 1947 tarihinde İngiliz tarımı hakkında Wye College müdürü Dunstan Shilbeck imzasıyla çıkan bir etüt.

11 — Londra Ticaret Müşavirliğimizin İngiltere'de 1946 yılındaki ekonomik faaliyete dair hazırladığı senelik rapor.

12 — Political economie of war; A. C. - Pigou

13 — Histoire Economique et Financiere de la guerre (1914 - 18)
Par G. Olphe - Gailliard

14 — Financial Times ile Economist dergisinin 1948 nüshaları

A) İngiltere'de Hükümet kontrolleri

Bu bahiste harp zamanında ihdas edilen ve esasları bugün de mer'î olan istihsal tevzi ve fiyat kontrolleri gözden geçirilecek ve inflation'u önlemek için mevcut iştirâ kuvvetinin bir kısmını çekmeğe mâruf mübâyaa vergisine temas edilecektir. Bu sistem harbin başlangıcında bir bütün olarak tatbik edilememiş, ihtiyaçlar baş gösterdikçe tedricen şekillenerek tekemmül etmiştir. Etüdümüzde kontrol metodlarının tarihi tekemmülünü de göstermeğe çalışarak iptida ham maddelerin sanayie tahsisinde uygulanan ve levazım Nezaretinin mesuliyeti altında yürütülen iptidai ve ham maddelerin kontrolünden bahsedeceğiz. Müteakiben imal ve tevzi safhalarındaki kontrole geçeceğiz. Bundan sonra utility denilen tek tip malların imal plânları, elbise ve ayakkabı rasyonu, hayati sayılmıyan endüstride tatbik olunan temerküz, mâmûl maddelerin fiyat kontrolleri ve bu konu ile ilgili diğer hususlar incelenecektir. Daha sonra da gıda maddelerinde uygulanan kontrol, bunların fiyatlarının tesbit şekilleri, subside'ler ve gıda rasynu sistemi anlatılacaktır. Bu arada hayati sayılmıyan endüstrilerde, ve meslek ve sanatlarda harp içinde tatbik edilen kontrole da, sistemi tamamlamak maksadiyle temas edilecek ve hükümetin hususi şahıslar ve müteahhitlerle yaptığı mukavelelere de küçük bir bahis ayrılacaktır. Ayrıca inflation'la mücadele eden malî politikanın bir safhası olarak vergi yolu ile istihlâkin tahdidini sağlamak üzere ihdas edilen mübâyaa vergisi (purchese tax) ve aşırı kârlardan alınan (Excess profits tax) vergisine de kısaca temas edilecektir.

1 — Sanai istihsalde kontrol:

a) Ham madde kontrolü (Levazım Nezaretinin yaptığı kontrol):

Ham maddelerin sanayie tevziindeki kontrolü yapmak genel olarak Levazım Nezaretine (Ministry of Supply) ait bulunmaktadır. İngiliz sanayiinin muhtaç bulunduğu ham maddelerin ekserisinden meşul daire bu Nezaretin Ham Maddeler Dairesi dir.

Bilâhara bu Dairenin görevlerinden büyük bir kısmı Ticaret Nezaretine devir edilmiş isede Levazım Nezareti demir ve çelik ile diğer bazı madenlerden ve ışık ihtiyaçlarında kullanılan metalden makine sanayii ile yakından ilgili diğer ham maddelerden mesul olmakta devam etmiştir. Ham Maddeler Dairesinin vazifesi, gerek ana vatanda istihsal olunan, gerek ithal edilen ham maddeleri, esaslı ihtiyaçları karşılayacak miktarda toplayıp stok yapmak ve bunları en faydalı bir şekilde tevzie nezaret etmektir. Yalnız kömür ve müstakkatı gibi bâzı maddeler diğer nezaretlerce ve ezcümle Mahrukut ve Kuvvet Nezaretince kontrol edildiğinden bu dairenin iştigal sahasının dışında kalmaktadır.

Ham Maddeler Dairesinin teşkilâtı şöyledir:

Evvelâ merkezi bir büro (Secretariat) mevcuttur. Vazifesi Hükümet makinesi ile temas ederek ham madde tevziinde takip olunacak siyaseti tâyin etmek ve muhtelif kontrol cihazları arasında iş birliğini temin etmektir.

Saniyen muhtelif ham maddeler için ayrı kontrol şubeleri bulunmaktadır. Bunlar da prensibin tatbikini temin ederler. Fakat bâzı hallerde bu iş te Secretariat tarafından yapılmaktadır. Secretariat ile kontrol şubelerinin memurları ekseriya ilgili sanayiden alınırlar.

İhtiyaçları karşılayacak ithalât, bazan ithal lisansları sistemiyle kontrol edilir. Fakat ekseri hallerde Ham Maddeler Dairesi ihtiyaç hissedilen ham maddelerin tamamını mübayaa edip ithal etmeği tercih etmektedir. Dâhilde istihsal olunan bazı ham maddelerin istihsal ve teslimi de keza kontrole tâbidir.

Harp içinde memlekette istihsalin arttırılması için bu dairece tedbirler alınmış ve bâzı metodlar uygulanmıştır. Bu cümleden olarak istihsale yarıyacak yeni tesisat (plant) için sermaye yardımında bulunduğu gibi Ham Maddeler Dairesinin ajanı olarak hareket eden endüstri firmaları tarafından hükümet fabrikalarının nizamlanması ve çalışması temin edilmiştir. Hükümet müesseselerinin tanzimi ve işletilmesi, vazifesiyle de mezkûr Dairenin bir şubesi meşgul olmaktadır. Mübayaa işleri, ilgili kontrol şubelerinin eksper memurları tarafından yapılmaktadır.

Bunların deniz aşırı yerlerde ekseriya mümessilleri mevcuttur. Birçok hallerde Nezaretler arası anlaşmalara göre büyük mübayaalar yapılmıştır.

Ham madde mevcutlarının nakli ve ambarlara yerleştirilmesi gibi işler Harbiye Nezaretinin Nakliye Şubesiyle iş birliği yapılmasını gerektirdiğinden bu hususta kontrol şubeleri tarafından temin edilmektedir.

Teveziyatın icabına göre bilfiil yapılması veya kontrolü bu şubelere aittir.

Kontrole tâbi ham maddelerin, tâyin edilen maksatlar haricinde kullanılması memnudur. Bu maksadın sağlanması için bazı maddelerin mübayaası veya istimali kontrol dairelerinden müsaade alınmasına bağlı tutulmuştur. Mezkûr daireler, stok mevcutlarını veya mevcut stoklardan istihlâk edilen miktarları beyana tâbi tutmaktadırlar. Bazı maddeler mevzu bahis oldukta bunların ithalâtçıları veya imalâtçıları mahdud olduğundan bu gibi hallerde Ham Maddeler Dairesi veya ilgili kontrol şubesi, alâkalı firmaları, ellerinde bulunan ham maddenin nereye sarf olunması gerektiğinden haberdar ederler. Harcanmasına müsaade edilen miktarlarla hususi imalâtçılara tahsis edilebilecek kısımlar kendilerine bildirilir. Firmalardan istatistik rakamları istenilmesi suretiyle de kontrolün yapılması mümkündür.

Ham Maddeler Dairesi tarafından malların istimal ve tevzii konusunda yapılan kontrole diğer Nezaretlerce yapılan kontroller de bazı hallerde inzımam ederler. Meselâ Ticaret Nezaretinin bir şubesi elbise rasyonu işiyle uğraşmaktadır. Aynı Nezaretin başka bir dairesi de ihracatı, lisans vermek suretiyle kontrol eder.

Geniş ticari muamelelerin yapılmasını sağlamak maksadiyle Ham maddeler Dairesinin her kontrol şubesine tahsisat verilmektedir. Bu şubeler ayrı hesaplar tutarlar. Bu hesaplar Levazım Nezaretince tâyin olunan profesyonel muhasiplerce teftiş olunurlar. Ham Maddeler Dairesinin ajanı olarak hareket eden firmaların işlettiği fabrikalarda standart bir şekilde hesap tutarlar. Bu hesaplar da aynı şekilde teftiş ve kontrole tâbidir.

Ham Maddeler Dairesi esasında bir Levazım Departmanıdır. Bir fiyat kontrol dairesi değildir. Fakat bazı sebepler bu daireyi bir fiyat kontrol sistemi tatbikine sevk etmiştir:

1 — Malzeme kıtlığı, malların teslim ve tevziinde Hükümetin müdahalesi,

2 — Ham, yarı mamul ve mamul maddelerin Hükümetçe mübayaası,

3 — Umumi stabilisation programı,

Bir maddenin fiyatının kontrolü, bu kontrolün, mezkûr madde ile ilgili diğer maddelere de teşmilini gerektirmektedir. Bir endüstride muvazenenin temini için bu zaruridir.

Mamul bir maddenin istihsalinde umumiyetle, sarih olarak ayrılmış safhalar vardır. İlk safha ham maddeler silsilesine dâhildir. Son safha ise mamul maddeler safhasıdır. En son safhadaki fiyat kontrolü Ham Maddeler Dairesinin sahai iştigaline taallûk etmez. Sivil ihtiyaçlara ayrılan mamullerin fiyat kontrolü ile Ticaret Nezareti meşgul olmaktadır. Hizmetlerde kontrol ise bir çok nezaretlerin Levazım dairelerine verilmiştir. İntikal safhalarında uygulanacak kontrol ilgili daireler arasında taksim olunur.

Ham Maddeler Dairesi tarafından yapılması lâzımgelen kontroller Defence Regulations hükümlerine uygun olarak alınan kararlarla tatbik olunur: Bu hükümlere göre yapılan şey muayyen maddeler ve mallar için âzami bir fiyat tespitidir. Birçok hallerde ise fiili kontrol ilgili ticaret ile alâkalı daire arasında yapılan anlaşma ile (gentleman's agreement) yapılır.

Birleşik Kırallık dâhilinde tevzi edilmek üzere toptan satın alınan malların müstehliklere teslim fiyatı şöyle tesbit olunur:

a) Maliyet üzerinden vasati olarak takdir olunmuş bir fiyat.

Burada fiyatın uzun bir devre içinde değişmesini önlemek maksadı güdülmektedir.

b) Ana vatanda istihsalı masraflı ve pahalı olan malların fiyatı tesbit edilirken dahili istihsalı korumak ve teşvik etmek maksadiyle memleketteki en yüksek maliyete göre fiyat tespiti,

c) Hayat pahalılığını kararlı kılmak, hizmetlerin ihtiyaçlarını arttırmamak maksadiyle, ham madde fiyatının imal safhalarına da tesir ederek mamul madde fiyatlarını her safhada kar topu gibi kabartması tehlikesi bulunan hallerde maliyetten dün bir fiyat tesbit ederek hayati ucuzlatmağa çalışmak.

Memleketteki en yüksek maliyete göre tesbit edilecek bir fiyat avantajlı durumda bulunan müstahsillara veya aynı mallara ucuz bir bedelle memleket dışından ithal edenlere havadan kazançlar sağhycağından tevzi edilen veya edilmeyen kârlardan muhtelif nisbetlerde vergi almak suretiyle fazla kârların devlete intikal etmesine çalışılmıştır.

Maliyetten dün bir fiyat tesbit edilen hallerde aradaki farkla müstahsilin kârını subside vermek suretiyle Devlet bütçesinden ödemek lâzım gelmektedir. İleride bu konuya tekrar dönülecektir.

Müstehliklere tevzi için Ham Maddeler Dairesince satın alınmıyan mallarda, gerek dâhilde istihlak edilsinler, gerek ithal malı olsunlar fiyat tesbiti için uygulanan metot, bir endüstri için, kullanılan sermaye de nazarı dikkate alınmak suretiyle maliyet vasatısı takdir etmekten ibarettir. Buna miktarı tesbit edilen bir kâr da ilâve olunur.:

Bu suretle fiyat tâyininin fertler için istihsalin artırılmasında ve maliyetin indirilmesinde bir teşvik olacağı düşünülmüştür.

Sivil endüstriyi ilgilendiren materyel kontrollerinin özel safhaları:

Darlık hissedilen mallar ham madde kontrol şubeleri tarafından tevzi edilebilecek miktarların tâyininden sonra Departmanlar arası bir komite tarafından (Inter Departmental Committee) muhtelif departmanlar arasında taksim ve tevzi olunur. Ticaret Nezareti ve sivil endüstri ile ilgili diğer departmanlar bu komitede temsil edilirler.

Sivil her bir sanayi gurubu için lüzumlu ham madde miktarının da tâyinine çalışılır. Bu suretle muhtelif sanayie (yer muşambası, halı jüt) tahsisler yapmak mümkün olur.

Muhtelif sanayi grupları arasında bu suretle tahsis yapıldıktan sonra bu miktarların teker teker firmalar arasında tevzi ve taksimi Ham Madde Dairesi kontrol şubeleri tarafından yapılır. Kontrol şubeleri bu maksat için muhtelif firmalardan istatistik rakamları ve beyannameler istemektedirler: Demir ve çelik sanayiinde ve bir dereye kadar kereste iptidai maddeler alâkalı departman tarafından firmalara teker teker tahsis ve tevzi olunur. Sivil ihtiyaçları karşılıyan sanayide alâkalı departman Ticaret Nezaretidir. Ancak makine sanayii bundan hariç olup Levazım Nezaretine tâbidir.

Ticaret Nezareti bazan muayyen bir ham madde için lisans vermek işini ilgili sanayiın bir firmalar gurubuna vermektedir. Bu iki hal müstesna olarak sivil ihtiyaçları karşılıyan sanayide ham maddeye ihtiyacı bulunan müesseseler alâkalı ham madde kontrol şubesine doğrudan doğruya dilekçe vererek talepte bulunur.

b) İmal ve tevzi safhalarında kontrol: (Ticaret Nezaretinin tatbik ve nezaret ettiği kontrol)

Bu kontrollerin tarihçesi:

Ham maddelerin tevziinde yapılan kontrolda başlıca vazife Levazım Nezaretine ait bulunduğu halde imal ve tevzi safhalarında en mühim rol Ticaret Nezaretine terettüp etmektedir.

Bu safhalarda tatbik edilen kontroller harp istihsalinden sulh istihsaline geçildikçe endüstriden endüstriye değişiklikler gösterdiğinden tafsilâta girilmiyerek bir tarihçesinin yapılması ile iktifa edilmiştir.

İptida Nisan 1940 ta bazı maddeler (Pamuk sun'i ipek ve keten) kontrola tâbi tutulmuştur. Genel olarak Limitation of Supplies Orders namı alan bu kontrol kanunları aynı isim altında birbirini takip etmişler ve birbirinin yerine kaim olmuşlardır. Yukarıda adı geçen kanunda 1 Ekim 1940 tarihli olup dokunmuş kumaşlara taallûk eden diğer bir Limitation of supplies Order tarafından ilga edilmiştir. Bu son kanunla kontrol yünlü kumaşlara da teşmil edilmiştir. 6 Haziran 1940 ta başka bir kanun kontrol çerçevesini bir çok müteferrik istihlak eşyasına da teşmil etmiştir. Fakat 6 aylık bir fasıladan sonra bunu da başka bir kanun takip etmiştir.

1941 Martında hayati sayılmıyan endüstride temerküz (concentration) tatbik edilmek suretiyle tahdit vaz olundu:

1 Haziran 1941 de istihlâk maddelerinde rasyon kanunu meriyete girerek elbiselerde kupon sistemi kabul edildi. 1942 yılı içinde hayati sayılmıyan istihlâk maddelerinin imalinin men'ine ve kumaşlardan gayri birçok istihlâk maddelerinin imal ve tesliminin daha pozitif kontrollara tâbi tutulmasına dair muhtelif kanunlar yapılmıştır.

Şimdi bu olayları daha yakından inceliyelim.

Limitation of Supplies Orders: (Levazım tahdit kanunları)

Ana vatanda istihlak levazımının tahdidi, işçi kuvvetinin harp sanayiinin nefine olarak serbest bırakılması, askerî fabrikaların işgal ettiği sahaların askerî maksatlar lehine daraltılması, gemilerden ve diğer istihsal kaynaklarından askeri maksatlar için tasarruf edilmesi hakkında hazırlanan genel plânın bir safhasını da yukarıda adı geçen kanunlar teşkil etmektedir. Bu kanunlarla ham maddelere, işçilere ve fabrikalara tatbik edilen kontrol direkt olarak takviye edilmiştir. Bilindiği gibi fabrikaların, işçilerin ve ham maddelerin kontrol edilmesi Levazım daireleriyle Çalışma Nezaretine ait bulunmaktadır.

Ancak memleketin istihsal kaynaklarının seferberliği ilerledikçe sivil ihtiyaçlara ayrılan mahdut kaynaklar üzerinde pozitif kontrolün takviyesi lâzımgelmıştır.

Yukarda adı geçen Limitation of Supplies kanunlarının çerçevelediği ilk mesele kontrolün tatbik edileceği istihsal ve tevzi safhalarının tayinidir. İptida basitlik bakımından kontrolün, dar bir sahada yapılmasında fayda görülmüş ve bunun için malların toptan satıldığı safhanın tercihi düşünülmüştür. Fakat stokların muhafazası lüzumu ve malların âdilâne bir şekilde tevzii kaygusu kontrolün müstehlike daha yakın sahalara teşmilini zaruri kılmıştır. Bir taraftan bu mülâhazaların icabettirdiği tedbirler alınırken diğer taraftan da hükümet ihtiyaçlarının tahditsiz olarak

tatminini sağlamak, ihracatı idame etmek, esaslı sivil ihtiyaçları karşılamak için lüzumlu tedbirler alınmıştır:

Karşılaşılan bir mesele de tahdidatın hangi derecede ölçülebileceğini ve ölçünün hangi esasa istinat edeceğini tâyin etmek meselesi olmuştur. İptida kontrolün mallar toptancıdan perakendeciye intikal ederken tatbiki kararlaştırılmıştır. Kontrola tâbi malları imal edenlerle bunları perakende olarak satanlar ticaret nezaretine teşçile davet edilmişlerdir. Bu suretle kayıt ve teşçil edilen kimselerin listeleri ve kayıtlı buldukları mal sınıfları zaman zaman neşir ve ilân edilmiştir. Her kaydedilen şahıs muayyen bir devre içinde, kontrola tâbi mallardan olan teslimatını hesaplamağa davet edilmiştir. (Meselâ kaç metre murabbai kumaş, kaç kat elbise veya palto, müteferrik istihlâk maddelerinde teslimatın değeri ilâ) hesaplanan teslimat miktarından hükûmet dairelerine verilen miktarlarla ihraç edilen mallar hariç tutulmuştur. Bundan sonra kayıtlı şahıs her sınıf kontrollü maldan kendi kotasını evvelce yaptığı teslimatın muayyen bir yüzdesini tenzil etmek suretiyle tâyin etmeğe davet edilmiştir.

Biraz evvel kontrollü mallardan hükûmet dairelerine yapılan teslimat ile ihraç edilen malların hesap dışı bırakıldığı beyan edilmiştir. Bunun gibi kayıtlı diğer şahıslara veya firmalara yapılan teslimatta hesaptan hariç tutulmuştur. Kotalar tesbit edilirken bu teslimat nazarı dikkate alınmamış ve imalâtçının veya toptancının, kontrol tatbik edildikten sonra da hükûmet daireleriyle kayıtlı diğer ticaret erbabına yaptığı ve yapacağı teslimat serbest bırakıldığı gibi ihracat için sevkettiği mallara da tahdit konulmamıştır. Ancak imalâtçının müşterileri de kendi kotalarını yukardaki şekilde hesapladıklarından, kontrolün tatbikinden sonra kendisinden yani imalâtçıdan yapacakları mübayaalar, kendi tahdit edilmiş kotalarına göre yapılacağından miktarlarının otomatik olarak tahdidi bu suretle sağlanmış olmaktadır.

Kayıtlı kimse, kendi müşterileri arasında kotasını tahsiste serbest bırakılmıştır. Fakat zaman zaman bâzı müşterilere priorite tanınmıştır.

Limitation of Supplies Orders iki seridir. 1940 ta başhyan ilk seri, dokunmuş kumaşları ihtiva etmekteydi. Bunlar altı sınıf maldan ibarettir. İkinci seri yine 1940 ta başlamış ve istihlâk eşyasının büyük bir kısmını kapsamıştır. Halı, döşeme muşambası, toprak işleri, cam, şişe, metal, mefruşat, çatal, bıçak, ev eşyası, mutfak eşyası, deri eşya, fotoğraf makineleri, musiki aletleri, gramofon, plâkları, oyuncak, dolma kalem, mücevherler, kokular, tuvalet levazımı ve saire bu ikinci seriye dâhil olup 11 sınıfa ayrılır. â

1941 Eylülünde Utility plânları hazırlandığı zaman bu iki seri birleştirilmiştir. Kontrolün bu suretle geniş bir sahaya teşmili, idare makinesini daha karışık bir hale getirmiştir.

Elbise Rasyonu : Yukarda adı geçen kanunlar bütün kumaşlar için bir kontrol imkânı verdiği halde mahdut malların halka âdilâne bir şekilde tevziini sağlayamamakta idi. İstahsalin gitgide azalması ve halkın mubayaasına arz edilen elbiselerin pek mahdut olması 1941 Haziranında Ticaret Nezaretini elbise rasyonu sisteminin kabulüne mecbur bırakmıştır.

Plânın esası basittir. Elbise, trikotaj, iç çamaşırlarını ve ayakkabılarını ihtiva eden rasyona tâbi malların bir cetveli yapılmıştır. Bunların kupon değerleri karşılarında gösterilmiştir. Alıcı bulunan kimse talep ettiği her mal için değeri bulunan kuponları vermeğe mecburdur. Perakendeci toptancıdan mal alırken bu suretle topladığı kuponları teslim eder. Kuponların istimali böylece alıcı ve perakendeciden başlayarak geriye doğru gitmektedir. İmalâtçılar topladıkları kuponların hesabını Ticaret Nezaretine verirler. 1942 de Coupon Banking Scheme (Kupon Bankacılığı Plânı) hazırlanarak ticaret alanında kuponların kullanılması işi basitleştirildi. Kuponlar banka hesaplarına yatırılabilir. Bu hesapların da tüccarlar arasında nakli mümkündür. Bunun için kullanılan Transfer Voucher bir para çekine çok benzer. Onu devir alan bankaya karşı, ödiyen banka mesuliyet taşımaktadır.

Mal teslim etmeği talep eden ve bu maksatla kupon teslimatında bulunan tüccara bu kuponlar karşılığında icabeden malları teslim etmeden, kuponları alan tüccar, bu kuponları kullanamaz. Bunun gibi herhangi bir tüccar, kuponları teslim almadan kupon kredisi şeklinde mal veremez.

Esasları bu şekilde hülâsa edilen elbise rasyonunun tatbikatta nasıl işlediğini daha iyi anlayabilmek ve konulan tahdidatın derecesi hakkında bir fikir sahibi olmak için biraz daha izahat verelim :

Halka gıda rasyonu için verilen defter şeklindeki senelik esas karneye zimbali bir şekilde raptedilmiş bir de elbise kupon defteri verilmektedir. Bu defterlerin muhtevi bulunduğu kupon sayfaları ayrı ayrı renklerde olup her birinde 20 ilâ 25 kupon vardır. Fakat defter alınır alınmaz bu sayfaların hepsi kabili istimal olmayıp hangi sayfaların hangi aylarda kullanılabileceği zaman zaman ilân edilmek suretiyle istihsal olunan ve halkın istifadesine arz ve tahsis edilen mal miktarları ve talep bu suretle denk getirilmektedir. Dükkânlardan malların birden bire tükenmesi ve stokların azalması da bu suretle önlenmektedir.

Bu sistem uzun müddet devam etmiştir. Bir kimseye senelik olarak verilen kupon miktarı 60 ı geçmemektedir. Giyim eşyasının kupon değeri de yüksektir. Misal olarak 1946 yılını alacak olursak erkek eşyası için listeye alınan malların kupon değerinin şöyle olduğu görülür.

Elbise takımı	26
Astarlı yağmurluk	18
Çiftayaklı gömlek	7
Pantolon	8
İçpantolon	5
Yünçorap	2
Mendil	0.5
Ayakkabı	9
Yünyekek	6
Palto	18
Spor gömlek	5
Caket	10-13
İçfanilası	5
Pijama	8
Tireçorop	1-2
Kravat	1
Terlik	4
Eldiven	2

Kadın eşyası için de tesbit edilen kupon değerlerini muhtevi bir liste mevcuttur. Bu teferruata sırf bir fikir vermek maksadile girişilmiş olduğundnn mezkür liste buraya alınmamıştır. Bunun gibi satışa arz edilen dikilmemiş kumaşların da kupon değerleri tesbit edilmiştir. Bir kimseye verilen senelik kupon sayısı senesine göre 44 ile 60 arasında farklar gösterdiğine göre tahdidatın ne kadar sert olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Utility (Standard mallar) Elbise ve kumaş plânlar:

Halkınşiddetle ihtiyacı bulunan kumaşlarda kıtlık görüldüğü ve bu kıtlığın gittikçe artmakta bulunduğu 1941 baharında anlaşılınca tedbir almak lâzımgelmıştır. Limitation of Supplies kanunlarına göre yapılan kontroller iptida elbise vekumaş tiplerine teşmiledilmemişti. 1941 Eylülünde ise Ticaret Nezareti tarafından hazırlanan utility elbise ve kumaş plânı ile kontrol bu sahaya da teşmil edilmiş oldu. Maksat elde bulunan mahdut miktarda malzeme ile işçi kuvvetini iyi kullanmak suretiyle utility tipinde kâfimiktarda malın ucuz bir fiyat ile istihsalini temin et-

mekten ibaretti. Bu suretle evvelki kanunlar gereğince altı ve on bir sınıf mala şâmil olduğu yukarıda bilvesile arz edilen kontroller da tevhit edilmiştir. Esasen biraz evvel arz edildiği gibi 1941 Haziranında elbise rasyonu da kabul edildiğinden bu suretle kontrol daha müessir bir şekil almıştır.

Toptan kumaş satan müesseselerde utility elbiselerin bir listesi bulunmaktadır. Her kumaşa özel bir numara verilir. Kumaş imal edenlere ham madde verilirken bunların hangi tipte imalâta tahsis edileceği bildirilir. İmalât üzerine utility damgasının vurulması da mecburidir. Her bir utility tipi kumaşın imali, dikkatle plânlanmaktadır.

Utility markasını taşıyan kumaşlardan yalnız utility giyim eşyası yapılır. Bunlar da aynı damgayı taşırlar. Bazı imalâtçılar münhasıran bu türlü imalât için mezun kınırlar. Bu maksatla kendilerine icap eden malzeme ve işçi temin edilmektedir. Bu imalâtçılar imalâtlarının % 75 inin bu tipten olacağını taahhüt etmektedirler. Diğer firmalara da girişecekleri taahhütlere göre malzeme verilmektedir.

Utility malların fiyatları da kontrol edilmektedir. İmalâtçılar ile hazır elbise satıcıları için âzami fiyat takdiri kolaydır. Utility olmıyan mallarda istihsal nisbeti, ham madde tahsisi safhasında kontrol edilmekte devam etmektedir. Bu safha evvelce izah edilmiştir.

Utility plânının tatbikiyle priorite'li maksatların yerine getirilmesi mümkün olmuş, halkın esaslı ihtiyaçları temin edilmiştir. Ayrıca esaslı sayılmıyan bâzi malların istihsalı de ya büsbütün durdurulmuş veya tahdit olunmuştur. Gümüş ve altından mamul eşya, bazı nevi çatal ve bıçaklar ve saire bu suretle tahdidata tâbi tutulan mallardandır. Son zamanlarda bu tahdidat gevşemeğe başladı. İmali evvelce yasak edilen bazı maddelerin imal ve teslimi lisansa tâbi tutuldu. Lisanslar muayyen bir devre için verilmektedir. Genel ve özel lisanslar da vardır.

Utility ev eşyası plânı:

İmal olunacak mobile ve mefruşatın da tipleri standard nümuneğe göre tâyin edilmekte ve fiyatları kontrole tâbi tutulmaktadır. Ancak utility olmıyan eşya için de lisans verilebilir. Esasen malzemenin tahsisi ilk safhada kontrolü temin etmektedir.

İkinci el mallarla tamire muhtaç mobilenin tamiride lisansa tâbidir. Genel olarak utility olmıyan malların imali pek mahduttur.

Utility malların imaline kereste ve malzeme tahsis olunur. Ferdi olarak verilen lisanslar muhtelif eşyanın istihsalini muntaka itibariyle yekûnen plânlamağı mümkün kılmaktadır. Her mobile için fiyat tesbit edildiği gibi teslim de satın alacak kimselerin buna mezun kılınmalarına

bağlıdır. Bunun için mobileye ihtiyacı bulunanlar Ticaret Nezaretine müracaat ederek permi alırlar. Bunlara docket denilir. Her şahsa satın alma permisi verilmez. Bunları almak hakkını haiz olanlar şunlardır:

1 — Bombardımandan evini kaybedip yeniden ev tesisi zaruretinde bulunanlar,

2 — İlk defa ev tesis edecek küçük çocuklu aileler, bir çocukları doğması dolayısıyla ev açmağa mecbur kalanlar,

3 — 1 Eylül 1939 dan sonra evlenip te ilk defa ev açmak isteyenler,

4 — Büyümekte olan çocuklarına bir karyola almak isteyenler,

Yer muşambası yatak çarşafı, yataklar, minderler, yorganlar da satın alma permisiyle verilirler. Her eşya için istenilecek permi miktarı tesbit edilmiştir. Yatak çarşafı, ayrıca elbise kuponu ile de satılmakta ise de bu kuponlar aslında giyim ihtiyaçlarına bile yetmediğinden fazla bir hak temin etmemektedir.

Eski eşyanın satışı bu kayıtlara tâbi olmayıp serbesttir. Fakat mevcut tahditlerden dolayı bunların fiyatları çok yüksektir.

Fiyatları kontrol edilmiş bulunmasına rağmen utility mefruşat fiyatları da pek yüksektir.

Oyuncak fotoğraf malzemesi, deri eşya, yalnız iptidai madde tevzii safhasında kontrole tâbidir.

c) Endüstride temerküz:

1941 yılında neşir olunan bir beyaz kitapla bir kısım sanayi imalatçıları, sanayide temerküz sistemini tatbik davet edilmişlerdir. Fabrikalar bu suretle birleştirilmek suretiyle imal kapasiteleri artırıldığı gibi idare masraflarında, işçi kuvvetinde tasarruf yapılması imkân dâhiline girmiş ve fabrika yerlerinde yapılan tasarruf, ordunun ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir. Esasen birçok sanayi, işçilerinin askere gitmesinden dolayı güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Temerküz bu güçlüğü bir çare idi.

Sanayi erbabı, bu maksadın temini için yaptıkları anlaşmaları Ticaret Nezaretinin tasvibine sunmuşlardır. Nezaret bu anlaşmaları, verimi, işçi tasarrufu ve sahaların serbest bırakılması ve harp gayretleri bakımından incelenmekle iktifa etmiş ve malî cepheye karışmamıştır. Bu cihet taraflar arasında hal edilmiştir. Bu anlaşmalarda kapamak mecburiyetinde kalan fabrikaya kârdan hisse ayrılması, İmalâttan mezkûr fabrikaya kendi adına satış yaparak müşterilerini muhafaza etmesini teminen bir hisse ayrılması veya mezkûr fabrikanın kotasına dâhil ham maddelerin yine onun namına imal edilmesi gibi hükümler derpiş edilmiştir.

d) Ham maddelerle sanayi mamullerde fiyat kontrolü:

1939 fiyat kontrol kanunu 16 Kasım 1949 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Mezkûr kanunla herhangi bir işte, fiyatları nizam altına alınan malları, müsaade edilen hadler fevkinde bir fiyata satmak kanuna aykırı sayılmıştır. Tesbit edilen fiyat, esasfiyat olup basic price tesmiye edilmektedir. Zaman zaman bu fiyata yapılmasına müsaade edilen ilâvelerden sonra satış fiyatı ortaya çıkar.

Basic price, kontrola tâbi sanayi mamullerinin 21 Ağustos 1939 da satıldığı fiyattır. Bu fiyata yapılmasına müsaade edilen zamlar, maliyetteki yüksekliği karşılamak içindir. Binaenaleyh 1939 Ağustosunda herhangi bir maldan yapılan kârı tecavüz edecek birfiyat istenilemez. Eğer alâkalı şahıs 1939 Ağustosunda mevzuubahis ticaretle iştigal etmemişse kanuni fiyatın tesbitinde emsaline bakılır. Emsali ticaretin fiyat listesi, Ticaret Nezareti tarafından hazırlanır, ve zaman zaman gözden geçirilir. Kanun, mahallî fiyat düzenleme komitesi (Local price regulation committee) adıyla bir komisyon kurmuştur. Bu teşekkülün vazifesi mahalli fiyat kontrolünü sağlamaktır. Ayrıca merkezi bir fiyat düzenleme komitesi de ihdas edilmiştir. Bu komitenin vazifesi, umumi bir murakabe yapmak ve Ticaret Nezaretini fiyat murakabe işlerinde tenvir etmektir.

Fiyat kontrolunda Ticaret Nezaretinin yetkisi 1941 de çıkarılan Goods and services (price control) act kanunu ile genişletilmiştir. Bu kanun mezkûr Nezarete mal ve hizmetler için âzami fiyat takdiri hakkını vermiştir.

Kanuna göre Nezaretin mal ve hizmetlere tatbik edeceği âzami fiyatın bir iş veya sanat zümresini tamamiyle sahai şumulüne alması lâzımgelmektedir. Özel ve istisnai olarak fiyat takdiri yersizdir.

Nezaret fiyat takdirine mütaallik kararlarının ısdarından evvel Merkezi Fiyat Düzenleme Komitesiyle istişareye mecburdur. Defence Regulations kanunu ile verilen yetkilerin hilâfına olarak burada tâyin olunan fiyatlardan bazı tâcirler zümresinin veya bazı şahısların istisna edilmesi için lisans vermek yetkisi mevcut değildir. Azami fiyatlara istisna yapılamaz.

Fiyatlara mütaallik evvelce adıgeçen 1939 kanunu yine meriyette ise de 1941 kanunu ile kendilerine azami fiyat takdir edilen mallar hakkında hüküm ifade etmez. Bunun gibi utility malların fiyatları da 1941 kanununun şumulüne dâhil değildir. Mezkûr malların fiyatları takdir edilirken İdare, Defence Regulations kanununa dayanmaktadır. Bu suretle malların ve hizmetlerin fiyatlarının tesbiti, üç kanun tarafından idare edilmektedir.

İmalâtçının azami fiyatı:

Azami fiyat tesbitinde cari usuller şunlardır:

1 — Sabit fiyatlar:

Defence Regulations hükümlerine göre takdir edilen bufiyatlar utility mobileye ve çatal kaşık, alüminyum kaplar ve emsali gibi şeylere tatbik olunur. Burada fiyat kontrolü, imal kontrolü ile ilgilidir. Meselâ alüminyüm kapların imali, Ticaret Bakanlığının lisansına tâbidir. İmalât miktarı tahdit edilmiştir. Maliyeti ne olursa olsun kendilerine sabit bir fiyat takdir edilmektedir. Utility mefruşat da böyledir., Bunların hem tipleri hem fiyatları tesbit edilmektedir. Trikotajda da aynı usul tatbik olunur.

Bükülmüş iplik, dolma kalem standart nişan yüzükleri, kadınların utility olmıyan iç çamaşırlarında sabit fiyat tesbiti suretiyle kontrol edilmektedir. Fakat burada bazan 1941 kanununa da istinat edilmektedir.

2 — Plafon usulü:

İmalâtçının âzami fiyatı, istihsal ve satış masraflarına muayyen bir kâr yüzdesinin ilâvesi suretiyle tesbit edilir. Ancak bu suretle hesaplanan satış masrafları plafon olarak tâyin olunan azami miktarı tecavüz edemez. Aksi takdirde plafon olarak tesbit edilen fiyat muteber olur.

Defence Regulations hükümlerine göre bu metot utility kumaşlara hazır elbiselere, iç çamaşırlarına, kunduralara ve saireye tatbik olmaktadır. Keza 1941 kanunun da aynı maksat için uygulanması mümkündür.

3 — Maliyete % bir miktarın ilâvesiyle ve fakat plafon tâyin edilmeden fiyat tesbit etmek usulü:

Bu usul 1941 tarihli Goods and Services (Price control) Act kanununa göre tatbik olunmaktadır. Utility olmıyan yünlü eşyaya ve diğer bazı mallara tatbik olunur. Bu mallar utility olmadıklarından plafon fiyat tesbit edilmemektedir.

4 — Muayyen bir tarihte mevcut fiyatın devamını sağlayan ve "Stand still price" denilen fiyat tesbit usulü:

Bu usul de utility olmıyan kumaşlara tatbik olunmaktadır. İmalâtçı bu türlü mallar için 30 Haziran 1942 de tesbit edilen fiyatları tecavüz edemez. Bazan 1942 yerine başka bir tarihin ikame edildiği de vâkidir. Meselâ utility olmıyan ayakkabı fiyatları için 30 Eylül 1942 tarihi esas tutulmuştur.

Azami hizmet ücretleri:

Bazı hizmetler için azami ücret tesbit edilmiştir. Mesela çamaşırdaki 1939 ücretleri esas olarak kabul edilerek zaman zaman bu miktarlar tez-

yide tâbi tutulmuştur. Ayakkabıların tamir ücretlerinde de aynı usul caridir.

Tevziciler (tevzi işlerinde çalışanlar) için azami fiyat:

1941 kanununa göre ister utility olsun ister olmasın bütün mühim eşyanın tevzii ticaretiyle meşgul olanlar için azami fiyat takdir edilmiştir.

Fiyat ve imal kontrolünü sağlamak için alınan diğer tedbirler meyanunda fiyatı kontrole tâbi malların ticaretiyle meşgul toptancı sayısının tahdidini ve perakende olarak alınan malların yeniden satışının men'ini zikredebiliriz. Mamafih alış fiyatından tekrar satışa müsaade edilmektedir.

11 — Gıda maddelerinde tatbik olunan kontrol (İaşe Nezaretinin kontrolleri):

a) Kontrolün hedefi:

Büyük Britanya'da gıda maddeleri fiyatlarının kontrol edilmesi inflation'un önlenmesine matuf umumî tedbirler meyanındadır. Bu itibarla umumi mali politikaya taallük eder. Fakat pozitif olarak halkın iaşesini kolaylaştırmağı da hedef tutmaktadır. Maksat fakir halktan en muhtaç bir durumda bulunanların dahi esaslı gıda maddelerinden kâfi miktarda nasibedar olmasını temin etmektir. Hattâ bu maksatla bazı hallerde gıda maddeleri fiyatları harpten evvelki seviyesinin dununa indirilmiştir. Bu suretle meselâ emzikli kadınlarla çocukların hususi bir gıda almaları da temin edilmiştir. Bu maksatla İaşe Nezareti gerek imalâtçıların gerek satıcıların gelirinin çoğalıp azalmasını önlemeye çalışmaktadır. Tatbik olunan fiyat politikasının hedefi, gıda maddeleri ticaretini rasyonalize etmek değildir. Yalnız petrol ve kauçukta el emeğinden tasarruf temini için rasyonalizasyona da gidilmiştir. İaşe Nezareti kontrolün tatbikinde, harpten evvel istihsal ve tevzi işlerinde mevcut kanalların işlenmesini tercih etmiştir. Mevcut kanallarda bir değişiklik yapılması, arzu edilmemiştir. Bunun sebebi, evvelâ mevcut metotların istimalinin, kullanılacak me-mur ve işçi adedinde tasarruf temin etmesidir: Harpte bu mesele gayet mühimdir. Saniyen harpten normale ve sulha geçiş, bu suretle daha kolay ve sarsıntı husule getirmeden mümkün olur.

Bu siyasetin uygulanmasında İngiliz İaşe Nezareti geçen harptekine nazaran büyük bir muvaffakiyet kaydetmiştir. Fiyat kontrolü neticesinde gerek sanayi maddelerinin fiyatlarında ve gerek gıda maddeleri fiyatlarında görülen yükselme derecelerine daha sonraki bahislerde temas edilecektir.

b) Fiyat kontrolünde uygulanan prensipler:

Fiyat kontrolünde İaşe Nezareti, bir taraftan fiyatların yükselmesini önlemeği ve bazı esaslı madde fiyatlarının indirilmesini hedef tutarken diğer taraftan bu maddeleri elde etmek için kendisinin verdiği fiyatları birbiri ile telif etmek meselesiyle karşılaşmıştır. Çünkü kendi mübayaaları dünya piyasasından yapılmakta olup umumi fiyat temevvüçlerine tâbidir. Tabii icar ve iare kanalı ile elde edilen mallar için mesele yoktur. Fakat diğer yollarla ithal edilen malların fiyatları harp içinde yükselmeler kayıt etmiştir. Bazan da dâhilde istihsali temin ve teşvik etmek maksadiyle mahsullerin mübayaasında fazla para vermek mecburiyetinde kalmıştır. Ayrıca mübayaaya edilen malların nakil ve tevzi masraflarını da hesaba katmak lâzımdır. Esaslı gıda maddeleri ile hayat pahalılığı endeksinde yer alan maddelerde, üzerinde durulan nokta, münasip bir perakende fiyatı meselesidir. Nakliyat ve tevzi masraflarını karşılamak için makul bir tahsisat vermek suretiyle bu masraflar azaltıldıktan ve Nezaretin mübayaaya edeceği malların fiyatlarını tenzil için bütün tedbirler alındıktan sonra istihsal ve nakliye masraflarına tevzi masrafları da eklenecek elde edilen maliyet bedeliyle yukarda arz edilen prensiplere göre tesbit edilen perakende fiyatı arasında bir açık mevcut olursa bu da Hükümet yardımı (subside) ile karşılanmaktadır. Hayati sayılmıyan gıda maddelerinde subside ödemek adilâne sayılmadığından bu maddelerin her istihsal merhalesinde ve tevzi safhasında fiyatlarının dikkatli bir kontrole tâbi tutulması ile iktifa edilmiştir.

Gıda maddelerine azami fiyat tesbitinin istinat ettiği prensipler tatbikatta güçlükler arz etmekle beraber basittirler. Yeni bir azami fiyat tesbiti düşünüldüğünde veyahut mevcut bir fiyatın tadili lâzımgeldikte Nezaret, parça başına harpten evvel sağlanan kârınazarı dikkate almaktadır: Aynı zamanda harp şartlarının tesiri neticesinde artan masrafların yaptığı tesirinde tâyinine çalışılır. Her tevzi safhasında tâyin edilen azami fiyata göre hâsıl olan kâr haddinin tâyininde bu iki husus daima gözönünde bulundurulur. İstihsal şartlarında vukua gelen değişikliklerin fiyatta veya kâr hadlerine olan tesirinin tâyini bu suretle mümkün olmaktadır. ,ö-f

Satış fiyatı üzerinden satıcıya yüzde bir miktar kâr verilmesi kabul edilmemiştir. Çünkü bu takdirde istihsal fiyatı yükseldikçe otomatik olarak kâr miktarı da artacaktır.

Bu prensiplerin uygulanması, tatbikatta güçlüklerle sebebiyet vermiştir. Bunun için harpten evvelki gayri sâfi kârın takribi olarak tesbit edilmesi icap etmiştir. Harp içinde maliyet bedellerinde vukua gelen ar-

tışların tâyini de müşkül olmuştur. Nezaret ilk safhada alâkalı ticaret zümresiyle iş birliği yapmağa çalışmıştır. Bunların hesaplarını tetkik ettirmiştir. Bunun için büyük ve tip müesseseler seçilmiştir. Havadan gelen kazançların mümkün mertebe tahdidine çalışılmıştır. Burada nakil masrafları meselesi ile karşılaşılacaktır. İstahsal sahalarına yakın tevzi müesseselerinin nakliye masrafları az, uzak yerlerde bulunanların ise yüksektir. Fiyat tesbit edilirken en uzak yerlerdeki müesseseler nazarı dikkate alınmıştır. Fakat haksız kârların önlenmesi için bazı tecrübelerden sonra tedbirler bulmak mümkün olmuştur. Meselâ Büyük Britanya'da istihsal edilen mallar için muhtelif bölgelere göre ayrı ayrı fiyatlar tesbit edilmiştir. Hükümet, bazı mallarda mutavassıtları ortadan kaldırmıştır. Mübayaa işe Nezareti tarafından yapılmıştır, nakil işleri de yine Nezareçe temin edilmiş, ve perakendecilerin kapısına teslim usulü tatbik edilmiştir. Fakat bu takdirde dahi havadan gelen kazançlar büsbütün ortadan kaldırılamamıştır.

c) Fiyat kontrolünün tekniği:

İşe Nezaretinde her ticari mal için ayrı bir şube mevcuttur. Bu şubelerde hizmet görenler ilgili ticarete çalışan kimseler arasından alınmıştır. Şubeler gıda Nezareti tarafından veya kabine tarafından kararlaştırılan siyasetin umumi hatlarına göre fiyat kontrolünü ve mal tevziini sağlamak için plânlar hazırlarlar: Ancak fiyatların ve kâr hadlerinin kontrolü işini imkân nisbetinde koordine (coordinate) etmek lâzımdır. Bunun için merkezi bir teşkilât mevcuttur. Teşkilâtın adı, (Margins Committee) dir, Gerek müstahsilin ve gerek tevzi ticaretinde çalışanların kâr hadlerini kontrol için alâkalı şubece düşünülen tertipler bu komitenin tasvibinden geçmektedir. Yalnız zirai istihsal fiyatları, Hazine ve Tarım nezaretleri tarafından müstereken kararlaştırıldığından bu kayıttan müstesnadırlar. Yukarda adı geçen komite, esas itibariyle finans direktörlerinden teşekkül etmektedir. Bu direktörler Nezarete mevcut mal şubelerinin malî işlerini tedvir eden tecrübeli muhasiplerdir. Bundan başka bu Komiteye mülki hizmetlerden alınan tecrübeli idareciler de katılmaktadırlar. İşe Nezaretinin Genel Ticaret Müşaviri, Maliyet Direktörü, Nezaretteki Toptan ve Perakende Ticaret müşavirleri, Zirai Fiyatlar Müşaviri bu komitenin de müşavirleridirler.

Nezaretin bir teşkilâtı da Maliyet Direktörünün riyaseti altında çalışan maliyet şubesidirki maliyetin tâyini hususunda Nezaretin bel kemiğidir. İmalât hesaplarını, maliyet fiyatlarını, parça başına harpten evvel isabet eden maliyet fiyatını bu teşkilât tâyin etmektedir.

Bu şubenin göstereceği lüzum üzerine alâkalı ticaret işlerine bakan gıda nezareti şubeleri, firmalardan, harpten evvelki istihsal miktarlarına ve maliyet fiyatlarına dair istatistik malûmatı isterler. Bu suretle istihsal ve maliyet fiyatlarına dair tesbit edilen rakamların alâkalı ticaret hacmi ile olan nisbetini tâyin etmek mümkün olmaktadır. Cari fiyatlardaki maliyet tetkikatı ise normal muhasebe tekniği dâhilinde yapılır. Ve Margins Committee tarafından yukarıda ana hatları izah edilen prensiplerin ışığında olarak incelenir.

Tevzi ticaretinde çalışanların kâr hadlerinin tâyini meselesinde ise kabul edilen usul, kâr marjının kabataslak tesbitidir. Bunun için harpten evvel bir malın ticaretiyle uğraşan birçok ajanların alım ve satım fiyatları arasındaki farkı incelemek ve elde edilen rakama hap şartlarından doğan temevvüçlerin ışığı altında ilâveler yapmak lâzımgelmektedir. Şu halde tevzi ticaretinde çalışanlar için kâr hadlerinin tâyini imalâtçılarınkinden tamamiyle ayrı bir temele dayanılarak yapılmaktadır. İmalâtçılarda mevcut maliyet fiyatı tâyin edilir. Tevzi ticaretinde ise kabataslak bir kâr haddi tesbit edilir. Eğer herhangi bir tevzi ticaretinde şartlar, harpten evvelki şartlara hiç uymıyacak şekilde değişmiş ise alâkalı ticaretle Gıda Nezareti arasında müzakereler yapılarak bir hal şekline varılmaktadır.

İmalâtçı, toptancı ve perakendeci tarafından yapılan kârların haddi lâyıkında ve mâkûl hudutlar dâhilinde olup olmadığını tyin için zaman zaman vaziyet yeniden gözden geçirilmektedir. Bunun için kabul edilen metot itina ile seçilen bazı tip müesseselerin ve tâcirlerin hesaplarını yeniden incelemektir. Bu müesseseler ve tâcirler seçilirken her mütakayı ayrı ayrı gözönünde bulundurmak, değişik şartları nazarı dikkate almak hususları ihmal edilmemektedir.

Bu suretle seçilen firmalar, İaşe Nezareti ile iş birliği yapmağa davet edilirler. Hesaplarını gösterirler, ve neticede kâr hadlerinin tesbiti ve kontrolü mümkün olur.

Her gıda maddesinde uygulanan kontrol metodu, birbirinden ayrılıklar gösterdiğinden bazı mühim maddelerin ne şekilde bir kontrole tâbi tutulduklarını müşahhas bir şekilde görmek faydalı olacağından bazı misaller veriyoruz.

Tereyağı:

Bütün tereyağı mahsulü, İaşe Nezareti tarafından satın alınmaktadır. Bunlar nezaretin ajanları tarafından toptancılara satılır. Onlardan da perakendecilere intikal eder. Perakenciler bunları rasyona göre ve tartı ile müşterilere tâyin olunan fiyattan satarlar. Burada âzami fiyat

sistemi caridir. Nezaretin satış fiyatı her yerde aynıdır. Ajanların ücretleri, devrettikleri tereyağı miktarı üzerinden hesaplanmaktadır. Toptancılar ve perakendeciler, tesbit edilen azami fiyata uymaktadırlar.

Azami fiyat, teslim esası üzerine müstenittir. Toptancı, Hükümetin ajanına ödediği fiyatla azami toptan satış fiyatı arasındaki farktan hem nakliye masraflarını, hem kârını temin eder. Perakendeci de azami fiyatı tecavüz edemez.

Et:

Donmuş et ithali yalnız İaşe Nezareti tarafından yapılmaktadır. Memlekette kesilmiş olan kasaplık hayvanları da o mübayaadede, ve depo eder. Bunlar Nezaret tarafından kasaplara depodan tevzi edilir. Nakliye masraflarının tamamı da Nezaretçe ödenir. Azami fiyat her yerde aynı olduğundan nakliye masrafları müsavi olarak dağılmaktadır. Perakendeciler de azami fiyata riayet ederler.

Patates:

Patates yetiştiren bölgeler muayyendir. Muhtelif yerlerdeki azami fiyatların tâyininde, istihsal bölgelerine yakınlık ve uzaklık nazarı dikkate alınmaktadır. Azami fiyatın tesbitinde nakliye masrafları da hesaba katıldığından patates ticaretinde sağlanan kâr miktarı, hakikatte değişişlikler göstermektedir. Patates ziraatinin harp içinde yayıldığı nazarı dikkate alınarak bu değışiklikleri azaltmak maksadiyle patates fiyatlarının tesbitinde, nakliye ücreti, fiyat unsuruna, patatesin pek yakın bir yerden geldiği mülâhaza edilerek, ithal edilmeğe başlanmıştır. Mevsim sonunda patates stoklarının büyük istihsal merkezleri haricinde tükeneceği muhakkak olduğundan Devlet büyük bir toptancı gibi işe müdahale etmekte ve istihsal mıntakalarından mübayaalar yaparak patatesleri, istihsal bölgelerine göndermektedir. Bu suretle fiyat unsuruna dâhil nakliye ve tevzi masraflarının külliyetli miktarda indirilmesi mümkün olmuştur. Yine bu metotladırki istihsal bölgelerinden uzakta oturanlar, harpten evvelkine nazaran, patatesi, daha ucuza almaya muvaffak olmuşturlar.

Taze balık:

Hükümet, balıkları, sahiliden toptan satın alır. Dâhildeki toptancılara satar. Nakil masraflarını, sahildeki toptancılara yüklediği bir vergiden çıkarır. Toptancı, bunu, fiyata ekler. Bu vergi kışın hafif yazın ağırdır.. Böylece perakende fiyatı, bütün sene aynı kalmaktadır. Balıkçı da kışın daha fazla bir fiyat almış olur. Çünkü kışın balıkçılık daha güçtür. Hasılât azdır. Uzak yerlerdeki müstehlikler de balığı aynı fiyata aldıklarından masraflar cemiyette paylaşmış olur.

Yumurta :

Kırlardahemen her yerde istihsal olunur. Şehirlerde Nezaret kâfi miktarda yumurta temin etmek istediğinden bütün istihsal mntakalarına ambalâj istasyonları kurulmuştur. Muayyen bir miktardan fazla tavuğu olan her müstahsil, yumurtalarını buralara vermeye mecburdur. Nezaret bunlara perakende fiyattan biraz yüksek bir fiyat ödemektedir. Aradaki farkı da bütçeden verir.

Yeşil sebze :

Sebzenin iptida tartı ile satılması mecburi kılınmıştır. Sulhta ve kontrolden evvel harp içinde mevsime ve zamana göre fiyatlarda büyük değişiklikler görülüyordu. Kontrolden sonra gerek perakende ve toptan fiyatlar azami olarak tesbit edildi. Ancak bunların azami olduğu da kaydedildi. Hükümet de bazan mübayaalarda bulunarak bunları kıtlık mntakalarına satmaktadır. Azami fiyat pek yüksek bulunduğundan, masraflar da çıkarılmaktadır. Buna rağmen sebze fiyatlarının memleketimizdeki ölçülere sığmıyacak kadar pahalı bulunduğunu da kayıt etmek lâzımdır.

Ekmek :

Azami perakende fiyatı, uzak sahalara, nüfusu az yerlere göre değişir. Bu fiyatlar dükkânlarda teslim fiyatıdır. Ekmek eve teslim edilirse fiyat değişmektedir.

d) Hükümet yardımları (subside'ler) :**Subside tekniği :**

Bazı hallerde subsidede verilmesi yolunda İngiliz fiyat kontrol politikasında hâkim olan düşünceler evvelce arzolanmıştı.

Subside'lerin ödendiği başlıca maddeler, buğday, çavdar, un, ekmek, et, bacon ve ham (domuz eti), süt ve mamulleri, patates yumurta, şeker, yulaf unu ve bazı hayvan yemleridir.

İaşe Nezareti tarafından verilen subsidede, normal olarak nezaretin, ticaretiyle iştigal ettiği gıda maddelerinden hasıl olan zararlar şeklini almaktadır. Bazı hallerde patates müstahsıllarına acre başına bir subsidede verilmektedir. (Acre = 40.5 ar).

Bu yardım istihsalin artmasını teşvik içindir. Bâzı hallerde de müstahsıldan veya tüccardan bilânçolarını veya hesaplarını istiyerek yapılacak tetkikin neticesine göre bir subsidede verilir.

Buğday, çavdar ve diğer hububat:

1943 rekoltesinden olan buğday ve çavdarda, Tarım Nezareti tarafından acre başına £ 3 sterlin ödenmekte idi. 1944 te bu miktar 4 de çıkarılmıştır. Her hâdisede sabit satış fiyatının aşağı bir derecede düzenlenmesi sağlanmıştır. Subside'in esaslı hedefi, verimdeki tehalüfün, müstah-

sıla temin edilecek kârlardaki tesirini azaltmaktadır. Arpa ve yulaf fiyatları, azami ve asgari derecelerde olarak tesbit edilmektedir. Nezaret, siklet azalması, ambalaj ve asgari fiyatla yeniden satış neticesinde husule gelen farkı deruhde etmektedir.

Un: Un fabrikaları sahiplerine İaşe Nezareti tarafından bir subside ödenmektedir. Değirmen ve fabrika sahipleri tarafından un kepek ve diğer tâli maddeler, sabit bir fiyatla satıldığından, satış hasılâtı ile ham madde fiyatı, öğütme masrafı ve fabrika sahibiyle değirmencinin vasati kârı yekûnu arasında değirmen ve fabrika sahipleri aleyhine hâsıl olan fark, verilecek subside'in hesabında esas olarak alınmaktadır.

Un imalinde kullanılan iptidai maddeler, değirmen ve fabrika işletenlerce aşağıdaki şekillerde satın alınmaktadır.

İaşe Nezareti, buğdayın yegâne ithalâtçısı olduğundan Nezarete mal olan fiyat üzerinden mübaya edilmektedir.

Memlekette istihsal edilen buğday, tesbit edilen resmi fiyattan mübayaa olunur.

Yulaf, İaşe Nezaretinden ve resmi fiyattan alınır.

Çavdar, müstahsıl veya tüccardan, resmi fiyat üzerinden alınır.

Süt tozu da yine resmi fiyattan ve Nezaretten temin edilir.

Öğütme fiyatları ile iptidai madde fiyatları, değirmenci ve fabrikacının satış fiyatından normal olarak fazla olduğundan Nezaret, muntazam tediyelerde bulunmak suretiyle aradaki farkı bertaraf eder. Bundan sonra değirmencinin kârını karşılamak üzere ikinci bir açık tediyesi yapılır, Bazı hallerde birinci tediye ile zararlar kapandıktan başka kâr hadi de tecavüz edildiğinden fazlalık geri alınır.

Ekmek:

Millî ekmek imal eden ekmekçilere, un üzerinden bir subside tediyesi yapılır. Bu suretle un, ekmekçiye ucuza mal edilmiş olur. Ekmekçilerin National Loaf denilen bu türlü ekmekten gayri imalâtları için bir şey verilmez.

Et:

Taze, donmuş veya konserve etler, yalnız Nezaretçe mübayaa edilir. Subside'e tâbi maddeler de bunlardır.

Subside'lerden maksat, bu maddelerin, maliyetin dînunda bir fiyatla satılmasını temin etmektir.

Bacon ve ham (Domuz etleri): Memleket dâhilinde kesilen domuzlar müstahsıldan İaşe Nezareti tarafından mübayaa olunur. Bunlar, bacon ve ham imal edenlere aynı fiyattan satılır. Bu maddelerin imalâtçıları, mallarını tesbit edilen fiyat üzerinden satışlarından (maliyetten

dün bir fiyat) kendilerine ayrılan kâr hadlerinin temini için, bir subside alırlar.

Süt ve sütlü maddeler: Süt fiyatlarının bünyesi, diğer gıda maddeleri fiyatlarına nazaran esaslı farklar göstermektedir.

Milk Marketing Board tarafından, süt, müstahsıldan satın alınır. Yalnız perakendeci müstahsıllar, mallarını bu daireye satmaya mecbur olmayıp doğrudan doğruya kendi işlerinde kullanırlar.

Milk Marketing Board denilen dairenin, süt mahsullerini satın alırken ödediği fiyatı, Tarım Nezareti tâyin etmektedir.

İaşe Nezareti, südü bu daireden tesbit edilmiş bir fiyat vererek mübayaa eder, ve ihtiyaç mıntakalarına sevk eder. Bütün süt tevzi ticaretiyle uğraşanlara Nezaret tarafından aynı fiyattan satılır. Perakendeci kâr haddini, südü satın almak için ödediği fiyatla, müşteriye devir ederken aldığı azami fiyat arasındaki farktan çıkarır. Diğer bütün tevzi masrafları, (depo masrafları toptancının masrafları ve saire doğrudan doğruya Nezaretçe ödenir.

Sütün Nezaretçe tevzicilere satıldığı fiyat, Milk Marketing Board dan kendi tarafından süt mübayaa edilirken ödenen fiyatın dünündür. Zarar, bütçeden kapatılır. Aynı zamanda müstahsıla, nefis mal çıkardığı takdirde prim verildiği gibi peynircilere yapılan yardımlar, nakil ücretleri ve saire de İaşe Nezaretinin yaptığı masraflar meyanında olup subsidelere dâhildirler.

İskoçya'da ve Şimalî İrlanda'da süt, İaşe Nezareti tarafından mübayaa edilmemektedir. Fakat satış hasılatı, maliyeti karşılamadığından aradaki fark buralarda da subside'lerle kapatılmaktadır.

Tereyağı, peynir, süt tozu ve teksif edilmiş süt de İaşe Nezareti tarafından müstahsıldan mübayaa olunmaktadır. Bunların fiyatının tesbitinde, kullanılan sütün fiyatı, imal masrafları ve kabul edilen kâr hadleri nazarı dikkate alınır. Nezaret bu malları mübayaa ederken verdiği fiyat, devrederken istediği fiyattan yüksek olduğu için burada subside, zararın Devlete mal olması şeklindedir. Nezaret bundan başka Şimâli İrlanda'da tevzi edilen bütün sütler ve tere yağları üzerinden satış vergisi ödemektedir. Keza besi hayvanları için satılan süt tozunun fiyatı da tenzil edildiğinden burada da bir subside mevcuttur.

Yumurta, şeker, yulaf unu, patates ve bâzı hayvan yemleri (küsbe-ler) de ayrı ayrı şekillerde subside'de tâbidirler.

İleride bu bahse tekrar döntülecektir.

f) Gıda rasyonu :

Gıda maddeleri için istihsal, tevzi ve fiyat sahalarında tatbik olunan kontrollardan ayrı olarak harp başladıktan sonra tevziin adilâne bir şekilde cereyanını temin için rasyon sistemi kabul edilmiştir. Harp bittikten sonra da istihsal noksanı dolayısıyla devam etmekte bulunan rasyonun, nasıl tatbik edildiği hakkında bir fikir sahibi olmak için bugünkü şekline bir göz atmak kâfidir.

Rasyon miktarları seneden seneye değiştiğinden geçmiş herhangi bir yılın misal olarak alınmasında mahzur olmadığından 1946 yılı esas tutulmuştur.

1946 da beher kâhil başına verilen gıda maddelerine şimdi bir göz atalım :

Taze et	haftada bir şilinlik
Konserve et	" 4 penilik
Bacon	" 2 ons (1 ons = 0,28349 kg)
Tereyağ	" 2 ons
Peynir	" "
Margarin	" 4 ons
Domuz yağı	" 1 "
Şeker	" 8 "
Reçel	ayda 1'libre
Ekmek	haftada 63 ons
Süt	" 2 pint (1 pint = 0,5624 litre)
Yumurta	" 1
Çay	ayda 2,5 ons
Sabun	" 3 "

1947 yılında, bazı maddeler için bu miktarlardan indirmeler yapılmıştır. Burada da gaye ithalatın tahdididir.

Bu esaslı gıda maddelerinden başka point usulü ile tevzi edilen birçok maddeler vardır.

Bunlardan bazılarını aşağıya alıyoruz.

Konserve dil	libresi	48	point
Soğuk etler	"	20	"
Salmon balığı	"	32	"
Sardelya	küçük teneke	2	"
Kuru fasulya	libresi	2	"
Bezelye	"	"	"
Kuru erik	"	8	"
Kuru üzüm	"	8	"

Kuru elma	"	6	"
Şekersiz bisküvi	"	6	"
Şekerli "	"	12	"
Çikolatalı "	"	20	"
Makarna, irmik	"	2	"

Bir şahsa aylık olarak verilen point miktarı da mahdut olduğundan stokların muhafazası bu suretle mümkün olmakta ve fiyat kontrolü de müessir olmaktadır.

Yukardaki maddeler tahdidi değildir. Point ile satın alınan mallar listesidaha genişdir. Vaziyete göre bazı malların satışı serbest bırakılmakta ve bazıları da yeniden point ile satışa tâbi tutulmaktadır. Malların point değeri de muhtelif senelerde ve hatta bir sene içindeki muhtelif aylarda değişiklikler göstermektedir.

III — Bazı meslek ve sanatların icrasının tahdidi için alınan tedbirler.

İşçi kuvvetinin ve sermayenin, tevzii ticarete fazla kayarak harp gayretlerini mutazarrır etmemesi için başka bir deyimle Memleketin istihsal kaynaklarını harp maksatlarına tahsis etmeği kolaylaştırmak için tedbir alınması lüzumlu görülmüştür. Bu maksatla The Location of Retail Buisness Order kanunu ile kabul edilen hüküm şudur:

"Bağlı cetvelin birinci kısmında yazılı perakendecilik ticaretini bir gayri menkulde yapabilmek, bunun için hususi bir lisans alınması suretiyle mümkündür."

Kastedilen lisansa tâbi faaliyet zümresi, ekseriya gıda maddelerine taallük etmiyenlerden ibarettir.

Bunun gibi yukarıda adı geçen cetvelin 11 nci kısmında yazılı ticari faaliyetlerin ve mesleklerin yapılması da aynı kayda tâbidir. Bu kısım, berberlik gibi sanatları, kitap kiralama iş ve müesseselerini mezat yerlerini ve benzeri işleri ihtiva etmektedir.

Yukarıda icrası lisans almağa bağlı olduğu bildirilen ticaret işlerini, 1 Aralık 1940 tarihinden 23 Ekim 1941 tarihine kadar yapmış olanlar lisans almak kaydından istisna edilmişlerdir. Ancak iş yerlerini nakil etmek isteyenler için lisans almak mecburidir. Bunun gibi işlerini bırakanların yerini, başka birinin alabilmesi de lisansa tâbidir.

Lisans sistemi 31 Aralık 1945 te nihayet bulmuştur.

İnşaat için de lisans alınması lâzımdır. Bu mecburiyet bugün de bakidir.

Bazı maddelerin ihracı lisansa tabidir. Bunların hangi maddeler olduklarını gösteren cetvel zaman zaman değişmiştir.

IV — Hükümetin levazım tedariki için fertlerle yaptığı mukavelelerde ve levazıma mütaallik taahhüt işlerinde kârların tahdidi için alınan tedbirler:

a) Levazıma mütaallik mukaveleler ve taahhüt işleriyle ilgili nezaretler ve daireler :

Levazıma müteallik mukaveleler ve taahhüt işleriyle ilgili nezaretler ve daireler şunlardır:

Amirallık,

Uçak imal nezareti

Levazım nezareti (Ordu ve müteferrik levazım ve mühimmat depoları için).

Bu dairelerden her birinin bölge büroları mevcuttur.

Harbiye nezaretiyle posta, iâşe ve çalışma nezaretleride taahhüt işleriyle ilgilidirler. İstihsal nezareti de koordinatör bir rol oynamak itibarıyla kendisine mahsus ayrı bölge teşkilâtı kurmuştu. Bilâhara onun teşkilâtı Ticaret Bakanlığına dâhil olmuştur. 1945 Ağustosunda levazım ve uçak, istihsal nezaretleri için bir tek nazır tâyin edilmişse de bu nezaretler ayrı kalmakta devam etmişlerdir.

Devletle mukavele yapanların, müteahhitlerin ve ikinci müteahhitlerin çoğu aynı zamanda bu muhtelif nezaretler ve dairelerin ikisi veya fazlasıyla ilgili bulunabilirler. Bu gibi hallerde siparişler ayrı ayrı verilir. Ancak bu takdirde maliyet ve fiyat işlerini tetkik etmek mevzuubahis firmanın istihsalıyla en çok menfaattar bulunan daire veya nezarete aittir. Bu suretle yalnız bir nezaretçe yapılan fiyat tetkiki bir çok hükümet dairelerinin siparişlerinde hüküm ifade eder.

b) İkinci müteahhitler: Bir iş için taahhüt işine giren müteahhitler, ikinci müteahhitlerle konturato yapmağa yetkilidirler.

İkinci müteahhitler fiyatları, istihsal teferruatını ve teslim şartlarını doğrudan doğruya nezaretle değil o işi üzerine alan müteahhitle kararlaştırır. Böyle olmakla beraber tatbikatta nezaretler ve hükümet daireleri ekseriya ikinci müteahhitlerle de yakından temas etmekte ve müteahhitlerin ikinci müteahhitlerle yapacakları sözleşmelerde nezarete fiyatları tahkik yetkisini veren bir hükmün yer almasını talep etmektedirler.

Teahhütlere müteallik sözleşmelerin şartları mevzuu bahis oldukça nezaretlerin takip ettikleri hareket tarzları bir birinin aynı değildir.

Her nezaret ayrı şartlar ileri sürmektedir. Bunların her birine has fiyat tetkik usulleri vardır. Tatbikata nazaran teessüs etmiş olan prensiplerden ve usullerden kısaca bahsedelim:

c) Sözleşmelerin tipleri:

1 — Sabit fiyat esasına göre yapılan sözleşmeler,

Esas sözleşmelerle ikinci müteahhitlerle yapılan talî sözleşmelerin çoğu son senelerde sabit bir fiyat esasından yapılmışlardır. Bu gibi hallerde sözleşmeyi yapan fertler veya firmalar bütün riski yüklenmiş bulduklarından gerek alâkalı daire ve gerek sözleşmede taraftar olan fertler kârların bilâhara bir revizyona tabi tutulmasını isteyemezler. Sözleşmede buna cevaz veren bir hüküm bulunduğu takdirde ücretlerde veya levazım fiyatlarında vukua gelen değişikliklere göre bir düzenleme yapılabilir.

2 — Azamî fiyat esasına göre yapılan sözleşmeler,

Kabul edilen bir siparişe veya bir icaba fiyatların ithal edilmiş bulunması mutlâka sabit fiyat esasına göre bir sözleşmenin mevcuduna delâlet etmez. İlgili dökümanda maliyet hükümlerine ve standart şartlara bir atıf yapılmışsa, yapılacak tetkikat üzerine levazımın, ve teşebbüsün masraflarının ve kâr hadlerinin nezaretçe haklı ve makûl miktarlarda görülememesi hallerinde nezaretin, fiyatları azaltmak hakkı muhtemel olarak mevcuttur. Bu gibi sözleşmeler, azami fiyat esasına göre yapılan sözleşmeleri teşkil ederler.

3 — Diğer sözleşme tipleri:

Bundan başka eski teahhüt sözleşmeleriyle ikinci müteahhitlerle yapılan sözleşmelerde diğer metotlara da tesadüf edilmektedir. Meselâ

Cost plus denilen sözleşmeler maliyetin evvelden tahmini mümkün olmıyan hallerde kullanılmaktadır. Burada devletle sözleşmeye girişenlere, tahkik edilen istihsal masrafları ödenir. Buna evvelce taraflar arasında tespit edilen bir kâr ilâve olunur. Tamire müteallik işlerde de bazan Cost plus bazen beher operasyon için standart şartlar esasından sözleşme yapılabilir.

d) Sözleşmelerin şartları:

Levazım ve mühimmat mübayaalarına müteallik sözleşmelerde ekseriya şu şartlar yer almaktadır.

1 — Nezaretin teftiş ve red hususunda tam yetkisi bulunduğu,

2 — Ambalâj, teslim şartları, bilânço ve hesapların tetkikine, işin ilerleme vaziyetine dair rapor verilmesi hakkında hükümler,

3 — Malın ne zaman ilgili dairenin mülkiyetine geçeceği, (Harp haraları meselesinde bunun ehemmiyeti vardır).

4 — İşçi ücretlerine dair hükümler,

5 — Materiyel verilmesi hakkında hükümler,

6 — Teahhüt işinin ikinci müteahhide verilmesinin, ilgili dairenin muvafakatine iktiran etmesi lâzımgelip gelmediği.

7 — Fiyatlar.

Meselâ haklı ve makûl bir fiyat ödeneceği, bunun iki taraf arasında tespit edileceği, bir anlaşmaya varılamaması halinde resen tesbit olunacağı;

8 — Tedrici ödemeler için hükümlerle (Meselâ girişilen masraf yekûnunun % 90 ına kadar) fiyat ve ücretlerdeki temevvüçlerin tesirleri, defterlerle kayıtların ibrazı mecburiyeti;

9 — Fesih:

İlgili dairenin, müteahhide yazılı ihbarda bulunmak suretiyle sözleşmeyi fesih etmeye veya şartnamede gösterilen müddetin sonunda sözleşmeye nihayet vermeğe hakkı vardır.

Bu takdirde müteahhidin istihsale devam etmemek imaline başladığı maddeleri bitirmek, süratle istihsal nisbetini düşürmek ve ikinci müteahhitlere verdiği materyel siparişlerini en iyi şartlar içinde durdurmak gibi mecburiyetleri vardır. Otorite, müteahhide, makul görülen teahhüdâtından, yaptığı borçlarla masraflardan dolayı tazminat verir.

Fesih dolayısıyla ödenecek olan tazminat miktarı; hiç bir halde, sözleşme tamamiyle icra edildiği takdirde verilecek olan miktarı geçemez.

c) Tetkikler:

Birçok tetkik şekilleri vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

1 — Tamamlanmış bir iş veya icra edilmekte olan bir sözleşme dolayısıyla girişilen masrafların ilgili nezaretçe tetkiki,

2 — Tamamlanmış bir işe müteallik, ilgili müteahhitlerle departman hakkında fiyatlara veya kârlara müteaallik nezaretçe yapılan tetkikler,

3 — İlgili nezaretin, istihsal başlamadan evvel veya başladıktan sonra, sözleşme veya ikinci sözleşmelerin neye mal olacaklarını takdir için yaptığı tetkikler,

4 — Nihayet müteahhidin muhasebecisi tarafından yapılan incelemeler,

d) Kârlarda tahditler:

Kullanılan sermaye nazariyesi:

Hükûmet daireleri sözleşmelerden ve tali sözleşmelerden (ikinci müteahhitlerle yapılan sözleşmeler) yapılan kârların mâkûl olup olmadığını incelerler. Birçok hallerde tetkik şöyledir:

Kullanılan sermaye hesaplanır ilgili daire o zaman kullanılan sermaye üzerinden esas (basic) bir kâr hesaplar bu ekseriya % 7,5 dir., Sermaye eğer senede iki defa devretmiş olursa bu miktar her defasında ayrı

ayrı % 3,75 dir. Bundan sonra risk ve kifayet karşılığı olarak bir zam verilir. Hükümet ayrıca sermaye yardımları da yapmaktadır.

V — İnflation'a mâni olamak için fazla satın alma kuvvetini piyasadan çekmeğe matuf tedbirler

a) Tasarruf hareketleri:

Hükümet harp içinde yarattığı tasarruf hareketi cereyanı ile halkı, harcıyamadığı gelirleri tasarruf etmeğe ve Hükümet istikrazlarına yazılmağa teşvik etmiştir.

Esasen gerek gıda maddeleri ve gerek sanayi mamulleri kontrole tabi olup vesika ile tevzi edildiklerinden harcama imkânları azalmışsa da alkol ve tütün vesikaya tâbi olmadıklarından halkın, bu maddelere gelirlerinden harcadığı miktarlar artmıştır. Bunun gibi kontrol ne kadar teşmil edilirse edilsin yine kontrole ve rasyona tâbi olmıyan bazı sahalar kalabilir. Halk bu kanallardan gelirlerini harcamak suretiyle enflasyon tehlikesi yaratabilirler.

Gelirleri harcamamak ve enflasyonu önlemek için darlık devrinde en iyi metot, tasarruf yapmaktır. Millî tasarruf hareketi bu suretle İngiltere'de muvaffak olmuş ve halkın büyük kısmı gelirlerinin mühim bir kısmını biriktirmiştir. Bunlar ileride harcanmağa elverişli bulunduğundan harp sonrasında bir tazyik yapmaktadırlar. Halen de İngiliz Maliye Nazırları enflasyon tazyikinin hafiflemesi için vatandaşlarını biriktirmeğe sevk etmektedirler.

Açık veren bütçeleri finanse etmek için Hükümet, iptida küçük tasarruf hareketlerine müracaat etmektedir. Hükümetin bu suretle para bulması, enflasyon tehlikesini önler, aksi takdirde bankalara müracaat edileceğinden, banka kredileriyle açığın kapanması tehlikeli bir enflasyon unsuru sayılmaktadır.

1946 malî yılının açıklarının kapatılması için küçük tasarruflar kâfi gelmediğinden banka kredilerine de müracaat edilmesi, malî mahafilde iyi karşılanmamıştı. Böyle olmakla beraber tasarruf hareketleri İngiltere'de muvaffakiyetle devam etmekte ve mevcut satın alma kuvvetinin mahdut mallara yaptığı tazyikin mümkün merteye tahfifini temin etmektedir.

Harp içinde kontrol sisteminin iyi bir şekilde uygulanması fiyat enflasyonuna mâni olduğundan bu vaziyet geçen harptekin aksine olarak mahdut bir sınıfın harpten büyük servet toplamasına mâni olmuş veya hiç değilse yüksek kârları tahdit etmiştir. Geçen harbin zenginleri yaptıkları tasarrufları Devlet eshamına yatırıyorlardı. Bu defa tasarrufu yapan milletin büyük kısmı olmuş ve küçük tasarruf ehli çoğalmıştır. Millî

tasarruf hareketinden bahsederken gelirin cemiyette dağılmasında iki harp arasındaki bu farkı belirtmek faydalıdır.

b) Vergiler:

Income tak'ın nisbetleri müterakkidir. Bu nisbetler bugün büyük iratlarda çok yükselmekte ve bazan sterlin başına 19 şilinin Devlete intikal etmesine sebep olmaktadır. Vergide adalet bakımından buna itiraz etmek mümkün değil ise de harp zamanında fedakârlık ve millî gayelerle bunun normal olarak tatbik edildiği, harp sonrasında ise bu kadar ağır vergilerin hilelere yol açacağı, hile ve vergi kaçakçılığı mümkün olmasa bile çalışma ve istihsal, beklediği mükâfatı göremeyeceğinden memleket istihsalinin bundan müteessir olacağı ve binnetice kısa bir müddet içinde memleketin hayat seviyesinin aşağı düşebileceği gibi mülâhazalar ileri sürülerek tenkitler yapılmaktadır.

Meselenin muhakemesini ilerideki bahislere bırakarak burada harp içinde artan gelir vergisinin harp ihtiyaçlarının temininde büyük faydalar sağladığını, aynı zamanda fazla satın alma kuvvetini Devlet Hazinesine intikal ettirmekte nisbi olsada yine bir rol oynadığını söylemekle iktifa edeceğiz.

Diğer vergiler:

Gelirlerin harp içinde şahıslar arasında gayri âdilâne bir şekilde dağılmasının tesirlerini bertaraf etmek havadan gelen kârları azaltmak ve fazla satın alma kuvvetini piyasadan çekmek için iki türlü vergi ihdas edilmiştir. Bunlardan birincisi aşırı kârlar vergisi diye tercüme edebileceğimiz (Excess profits tax) dır. İkinci vergi profits tax) kârlar vergisidir. Firmaların tevzi edilen ve edilmeyen kârları üzerinden alınmaktadır. Gerek tevzi edilmeyen ve gerek tevzi edilen kârlar için vergi nispeti bazan aynı ise de bazan değişiklikler göstermektedir. 1947 yılında kârların fevkalâde artması, Hazinece enflâsyonu besler mahiyette görüldüğünden iyi karşılanmamıştı. Bunun için 1947 bütçesinde bu verginin nisbetleri tezyit edilmiştir. Tevzi edilen kârlar, müessesenin sermayesinin bir nevi tezyidi mahiyetinde görülerek istihsalin artırılması politikası ile ahenktar sayılmışsada tevzi edilen kârlar haklı olarak iyi görülmemiş ve vergi nisbetleri artırılmıştır.

Fiyat kontrol sistemi incelenirken tâyin olunan âzami fiyatın hesaplanmasında nakliye masraflarının da bazan fiyat unsurları arasında yer aldığına işaret edilmişti. Muhtelif müesseselerin istihsal bölgelerine yakınlık veya uzaklıklarına göre bu suretle fiyat tesbiti kâr nisbetlerinin miktarlarına tesir edeceğinden gerek income tax'ın tezyidi suretiyle gerek diğer vergilerle gelirlerin daha âdilâne bir şekilde tevzii hedef tutul-

duğu gibi vrgi ile nihayet vatandaşın gelirinin bir kısmı hazineye intikal ettiğinden fazla satın alma kuvvetinin bir enflasyon unsuru olarak mallar ve fiyatlar üzerine tesir yapması, bu suretle önlenmiş bulunmaktadır.

Mübayaa vergisi (Purchase tax);

İstihlâki tahdit etmek, fazla satın alma kuvvetinin bir kısmını Hazineye intikal ettirmek için harp başladıktan sonra 21 Ekim 1940 tarihinde ihdas edilmiştir. Bugün dahi meriyettedir. Bizdeki Muamele Vergisine çok benzer. Ancak nisbetleri çok ağırdır. Bunun gibi aralarında daha bir çok farklar mevcuttur. Vergi, yukarıda ilgili bahislerde anlatıldığı gibi kayıt ve tescile tâbi müesseselerden mallar, kayıt ve tescil edilmiş bulunmayan müşterilere intikal ederken alınır. Yani vergi, toptan fiyat üzerine yapılan bir ilâvedir. Ve müstehlik tarafından ödenmektedir. Meselâ bir otomobil, eğer 875 sterline ise buna meselâ % 33 2/3 bir ilâve yapılır. Munzam ücret, mübayaa vergisidir.

Utility mallar müstesna olmak üzere iç çamaşırları da dâhil olduğu halde giyim eşyası, ayakkabılar ve hahılar, tabak, şişe ve bardaklar, Utility mefruşat haricinde kalan mefruşat, elektrik malzemesi, hırdavat, deri eşya, oyuncak mücevherler, saatler fotoğraf malzemesi, musiki aletleri, tuvalet malzemeleri, hususi otomobiller, taksi arabaları ve daha burada sayılmasına imkân görülmiyen ve listesi memleketteki istihsal durumuna göre bazan genişliyen, bazan daralan bir çok mallar bu vergiye tâbi tutulmaktadır.

Verginin normal nisbeti % 33 1/3 tür. Bazan bu normal nisbetin altında olarak bir kısım çok lüzumlu ve hayati sayılan mallar % 16 2/3 nisbetinde bir vergiye tâbi tutulmuşlardır. Lük eşyada vergi nisbeti % 100 dür. Mutavassıt olarak % 66 2/3 bir nisbet te mevcuttur. Bu vergi nisbetlerinde iktisadi durumun tesirine göre değişiklikler yapılmaktadır. Son zamanlarda malları ihracata sevk etmek için bu vergiye tâbi mallar listesi genişletilmiş ve vergi nisbetleri de tezyit edilmiştir.

Vergi kayıt ve tescil edilmiş imalâtçı veya toptancı tarafından ödenmektedir. Bunlarda fiyatlara, tekabül eden miktar nisbetinde ilâveler yapılmaktadır.

B — Tarım sahasında istihsalin artırılması için harp içinde yapılan gayretler ve kaydedilen terakkiler.

a) İngiltere'de harbin başlangıcında tarım vaziyeti: İngiltere'de tarım, 1939 da harp ihtiyaçlarının bu istihsal subesinden beklediği şeyleri başarabilecek kabiliyette değildi. Hattâ 1914 dekinden bile geride idi. İki

harp arasında ekilebilir arazinin sahası daralmış olduğu gibi 1929 - 34 buhranından sonra husule gelen ihmalin tesirleri devam ediyordu.

Birinci Cihan Harbinden sonra İngiliz çiftçileri, fiyatların düşmesi, ithal edilen denizaşırı zirai mahsullerin rekabeti karşısında tekrar sütçülüğe, hayvancılığa dönmüşler bir de sebze ve meyve yetiştirmekle meşgul olmuşlardı. Nitekim harbin arifesinde İngiliz zirai istihsalinin % 70'ini hayvancılıktan geliyordu. Mütebaki % 30'un yarısı meyvecilik, sebzeçilik ve çiçekçilikten diğer yarısı ise hububattan gelmekte idi.

Hububat ziraati verilen subsidedelere rağmen ithal mallarının rekabeti karşısında tutunamamıştı.

Hayvancılık ise kârlı görünüyordu. Hayvan yemlerinin ithali bunların memlekette istihsalinden daha ucuza geldiğinden arazinin çayırılığa çevrilmesi ve yem ithali suretile hayvan besleme daha çok verim temin etmekte idi.

Bundan başka İngiliz çiftçileri sermayeden mahrumdular. Çiftçilik binaları sabit tesisat, çiftçilik yolları su durumu elektrik vaziyeti kötü idi. Çiftçilerin teknik bilgilerinde de noksanlık vardı. Netice de ekilen saha azaldı. Çayırıklar çoğaldı ve hayvancılıkta ithalâta dayanmağa daha çok mecburiyet duyuldu.

b) Harp içinde seferberlik:

Harp içinde sivil ihtiyaçlara tahsis edilen gemi tonajından tasarruf etmek esaslı bir ihtiyaçtı. Ticaret filosu harp ihtiyaçları için hayati bir ehemmiyeti haizdi. Bunun için İngiliz ziraatinin şeklini değiştirmek lâzımgelmıştır.

Her şeyden evvel insanların istihlâki için zaruri sayılan hububat patates, şeker pancarı gibi enerji veren maddeleri memlekette istihsal etmek icabettiği gibi millî sıhhatin muhafazasında lüzumlu sayılan süt ve sebze istihsalini artırmak lâzımdı. Halbuki canlı hayvanların yemi hububatın büyük bir kısmı hariçten geldiğinden bunu değiştirmek ve süt hayvanlarının yalnız memleket yemlerinden beslenmesini temin etmek bir zaruretti.

Bu maksatla çayırıkların büyük bir kısmını tarla haline getirmek domuz ve kümes hayvanlarını çok azaltmak, koyun ve sığır adedini aynı derecede olmamakla beraber tahdit etmek icabetmiştir.

Tecrübelerin gösterdiğine göre bir arazi parçası, buğday ziraatine tahsis edildiği takdirde, çayırık olarak hayvan beslemede temin edeceği etin vereceği kaloriden, (10) defa fazla kalori temin etmektedir. Fakat kasaplık hayvan meselesinde doğru olan bu ölçü süt hayvanı mevzu-

unda aynı kesinliği muhafaza etmemektedir. Sütün harp içindeki rasyon sisteminde koruyucu büyük bir ehemmiyeti mevcuttur.

Buğdayla patates ziraatinden hangisinin tercih edilmesi lâzımgeldiği de ehemmiyetli bir konudur. Patates ziraatinden acre başına alınan mahsul buğdaya nazaran daha çok enerjiyi ihtiva etmekte isede buğdaya nazaran iki buçuk defa daha çok el emeğine ihtiyaç göstermektedir.

Binnetice harp içinde İngiltere'de arazinin hayvancılığa ve muhtelif maddelerin ziraatine hasr ve tahsis nispetlerinde bu mülâhazalarla gemi tasarrufu arzusunun büyük tesiri olmuştur.

Gemi tasarrufu bakımından yumurta tozu, süt tozu ve et ithal edilmesi bunların memlekette istihsali için lüzumlu hayvan yemlerinin ithalinden daha ekonomiktir. Aynı zamanda araziye hububat ziraatine tahsis etmek üzere serbest bırakmak da lâzımdı. Bunun için zirai ithalât maddeleri harpten evvelkine nazaran ehemmiyetli surette değişmiştir.

İstihsalin artırılmasında ve zirai seferberlikte verimi artıracak hiçbir şey ihmal edilmemiştir. Çiftçilik metotlarının ıslâhı, iyi bakım, hububat ve çiftlik hayvanları yetiştirmekte âzami verimi sağlayacak bir tevazün, alınan tedbirler zümresindedir. Bunun gibi çiftliklerin el emeğine olan ihtiyaçları arazinin muhtelif ziraate elverişlilik derecesi, hayvancılık sistemi arazinin inbat kuvvetini idame edecek tedbirlerde göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca tarım sanayiinin ihtiyacıyla harp endüstrisinin ihtiyaçlarının birbiriyle mukayesesi lâzımgelmiş yerine göre tercihler yapmak zarureti hâsıl olmuştur. Alınan tedbirler neticesinde İngiltere'de tarım, harpten evvel memleketin ihtiyacının 1/3 nü karşılamaya başlamıştır. İstihsal miktarı hacim itibariyle bir misli artmıştır. Arazinin mühim bir kısmının hava meydanlarına talimgâhlara tahsisine rağmen alınan neticeler kanaatbahşir. İngiltere esasen geniş bir memleket olmadığından elde edilen muvaffakiyet intensive tarım metotlarının uygulanması suretiyle mümkün olmuştur.

c) Teknikte ve idarede değişiklikler:

İstatistikler harp içinde ekilebilir arazinin 13 milyon acreden 19 milyona çıktığını buna mukabil çayırliklar sahasının 19 milyondan 12 milyona indiğini göstermektedir. İngiltere'de ve Galde buğday ekilen yerler 1939 da 1.7 milyon acre iken 1945 de 3.25 milyona yükselmiştir ki % 82 bir artış demektir. Patates sahası iki mislinden fazlaya çıkmış şeker pancarında % 25 ve sebze de % 60 bir tezayüt görülmüştür. Lahna nevinden olan ziraate tahsis edilen sahadaki artış ise % 100 nispettedir.

Harpten evvel ithal edilen hayvan yemlerinin miktarı 9 milyon tondur burada cezri bir azalma sağlanmıştır. Çiftçiler hayvancılıkta kendi kaynaklarına kaldıklarından hayvan yemi yetiştiren sahayı % 40 arttırmışlardır. Fakat daimî meralardan büyük sahalar sürülüp ekildiğinden net bir artış olmamıştır.

Hayvanlara yem tahsisi meselesinde çalışan atlarla sütli inekler birinci plâna alınmışlardır. Yem ithalinin kısılması dolayısıyla inek başına alınan verim azalmışsada sanayide sütün istihsali azaltılmış ve inek sayısı arttırılmıştır. Kasaplık sığırlar ise çok azalmıştır. Koyun sayısında azalma nisbeti % 30 dur. Azalma daha ziyade ovalarda ve alçak yerlerde vukua gelmiştir. Yüksek yerlerde arazi hububat ziraatine elverişli bulunmadığından buralarda koyun yetiştirilmesine devam edilmiştir. Domuzlarda azalma nisbeti % 60 tavuklarda ise % 40 dır.

Tarlaların genişlemesi el emeğine ihtiyacı artmıştır. Eğer zirai teknik ilerlememiş olsaydı elde edilen netice büyük olmayacaktı. Fakat son 20 seneden beri tarımda mekanizasyon artmış bulunduğundan güçlüklerin bu sayede bertaraf edilmesi mümkün olmuştur.

5 senelik harp süresinde memleketteki traktör sayısı 4 misli artmıştır. (1939 da 55 bin iken harbin sonunda 200 bin olmuştur) bunların bir kısmı hariçten ve icar ve iare yoluyla gelmişsede mekanik teçhizatın 2/3 ü İngiltere'de imal edilmiştir. İşte buradadır ki harp sanayiinin ihtiyaçlarıyla zirai aletler imal eden sanayi ihtiyaçları karşılaşmıştır.

Münavebeli ziraat (dinlendirme) tercih edilmiştir. Hayvan yemleri tevziinde bir rasyon sistemi ihdas edilmiştir. Fakat ferdler kendi istihsal ettikleri yemlerin istimalinde serbest bırakılmışlardır. Uygulanan rasyon plânı muhafaza edilecek hayvan sayısını kontrole büyük ölçüde yardım etmiştir. County War agricultural Committees denilen komisyona her çiftçinin besliyebileceği hayvan adedini tâyin ve icabına göre tahdit yetkisi verilmiştir. Süt veren hayvanlara priyorite verildi. Kasaplık hayvanlara rasyondan faydalanma hakkı verilmedi. Domuz, koyun ve kümes hayvanlarına yapılan yem tahsisleri azaltıldı. Kasapların, muyyen bir ağırlığa gelmeden hayvanları kesmeleri yasak edildi.

d) İstihsalde organizasyon:

Tarım sahasında muvaffakiyetin başlıca sebebi İngiliz çiftçilerinin çiftlik komiteleri County War agricultural executive, Farm Committees, Local district Committees suretinde teşkilatlandırılmalarından ileri gelmiştir.

Merkezi otoritenin nezareti altında tecrübeli ve pratik çiftçilerden mürekkep komiteler Hükümetin tarım politikasını mahallinde uygula-

maktan mesuldürler. Çayırların ekilmesi bunlar tarafından mecburi kılınmıştır. Makinelerin gübrelerin adilâne bir şekilde tevziinde, yemlerde rasyonun tatbikatında bu komitelerden çok istifade edilmiştir.

Bu komitelerin en mühim vazifelerinden biri millî ölçüde çiftçilerin teftişini başarmaktı. Her tarla her çiftlik teftiş edilmiştir. Kayıt ve tasnif edilmiştir. Fakir çiftçilere yol gösterilmiş yardımlar yapılmıştır. Halka yalnız ne yapılması lâzımgeldiği değil nasıl yapılması gerektiği de anlatılmıştır. Komiteler tecrübeli ve mütahassis kimselerden mürekkep olup bunlar muhitin teveccühünü de kazanmış bulduklarından tavsiyeleri kolayca tatbik edilmiştir. Fosfat ve potas gibi inbat kuvvetini artıran maddelerde rasyona tâbi tutulmuştur. Çiftlik makineleriyle el emeği tahsis ve tevzide plâna görekontrolle tâbi tutulmuştur. Bu işlerle County Committees meşgul oluyorlardı. Fakir çiftçilerin de zirai makinelerden faydalanması için komün esasına müstenit kooperatifler de kurulmuştur.

İşçi meselesinin halli için mobil işçi grupları teşkil edilerek hasad mevsiminde ihtiyacın karşılanması temin edilmiştir. Harbin başlangıcında zirai işçilerin sayısı azalmıştı. Boşluğu doldurmak için kadınlardan teşkil edilen tarım ordusundan faydalanılmıştır. Kontluk ve nahiye komiteleri doğrudan çiftçilik de yapmışlardır. Arazinin tefciri bu suretle kazanılan sahalara tecrübeli çiftçilere verilmesi, tefcir su tesisleri ve tarla açmak gibi işlere girişeceklere bütçeden yardım yapılması hep bu komitelerin kontrolüne tâbi tutulmuştur. Halkın zirai bilgisini artırmak için yine aynı teşekküller tarafından bölge bölge teknik konferanslar aktedilmiştir lüzumlu propagandalar yapılmıştır.

Netice:

Neticede çiftçi camiası kendi kuvvet ve mesuliyetini idrak etmeğe muvaffak olmuştur. Diğer cihetten tarım için elverişli yerler bahis mevzuu oldukça mülk sahiplerinin durumu bir az zayıflamıştır. Yeni teşkilât , istihsalin artırılması için bâzı hallerde evvelden mevcut mukaveleleri dahi iptal etmiştir. Kontluk teşkilâtı vasıtasıyla hareket eden devlet yeni mesuliyetler almağa ve yeni hükümler koymağa mecbur olmuştur. Bu istihsal mücadelesinde devletin münasebatı mülk sahibiyle değil müstahsil ilelerdir. Yine bu tahavvülün tesiriyle tarım işçilerinin durumu da iyileşmiştir. Modern teçhizatın kullanılmasında bu işçiler esaslı bir unsur olduklarından ehemmiyetleri artmıştır.

Harp içinde verim almak için ne lâzımsa yapılmıştır. Fakat makine kullanılmasında ileri gidilmesine rağmen İngiliz Çiftçiliği mütahassısla-

rın fikrine göre daha birçok ihtimama muhtaçtır. İki harp arası devrinin ihmalleri tesirini hala göstermektedir.

İşçi celbi müşküldür. Kır yolları çiftlik binaları tamire muhtaçtır. Yeni kanunlar harpten alınan neticelere göre lüzumlu değişiklikleri yapmağı hedef tutmaktadır.

Bu maksatla ve ziraat işlerinin plânlı bir şekilde inkişafını mümkün kılmak için The National Agricultural Advisory serice adıyla teşkilât kurulmuştur. Tetkikat işinin bu suretle devamı mümkün olacaktır. Bunun gibi Agricultural executive County Commitees de sulh ihtiyaçlarına uygun daimî müessese haline geleceklerdir. Diğer taraftan istihsalın artırılması için de plânlar hazırlanmakta ve tatbik edilmektedir.

C — İstihsal ve fiyat kontrolünün hayat pahalılığını kararlı kılmak hususunda verdiği neticeler.

1 — Subside'lerin, giderlerin artmasında tesiri:

Daha evvelki bahislerde hayat pahalılığını kararlı kılmak ve istihsalı teşvik etmek maksadiyle Hükümet bütçesinden muhtelif Nezaretler kanalı ile yapılan masrafların şeklini ve mekanizmasını izaha çalışmıştık. Bu masrafların miktarını tâyin eden şey, İşçi Sınıfının Hayat Pahalılığı Endeks'i (Working Class Cost of Living Index) ni istikrarlı kılabilmek için gereken nakdi sarfiyattan ibarettir. Bu endeks iptida 1914 te neşir edilmiştir. Endeks esasında, 1904 senesinde alelâde işçi sınıfı ihtiyaçlarını karşılayan maddelere 1914 yılında işçi sınıfına mensup orta seviyedeki bir aile tarafından ödenen fiyatlara taallük etmektedir. Bu masrafları bir kararda tutmağa çalışmak suretiyle Hükümet, ücretlerin hayat pahalılığına bağlı buldukları vaziyetlerde ücretlerle fiyatların otomatik yükselmeler kayıt etmelerini önlemeği hedef tutmakta idi. Bu suretle enflasyonun tesiri hafifliyecek, harpten sulha geçerken çetin olan intikal devresini atlatmak daha kolay olacaktı. Bu maksatlar geniş ölçüde gerçekleşmiş ise de harbin sonunda enflasyon tazyikinin artması, kaçınılmaz bir emri vaki olduğundan harp sonrasında Hükümet bu siyaseti, yeniden gözden geçirmek mecburiyetinde kalmıştır.

Bu safhanın mütalâasını daha ileriye bırakarak biz evvelâ verilen subsided'lerin, malî bakımdan, bütçelere neye mal olduklarını kısaca görelim:

Seneler	Milyon sterlin
1942	170
1943	202
1944	218

1945

325

1946

364

İngiliz Maliye Bakanının 1947 Nisan ayında Avam Kamarasında yaptığı beyanata nazaran bu masraflar karşılığında 1947 - 1948 bütçesinde ayrılan ödenek miktarı, 425 milyon olup bunun £ 392 milyonu, gıda maddelerine ve £ 33 milyonu ise utility elbiselerle ayakkabılara taallük etmekte idi.

Yukarda bilvesile arz edildiği gibi Keynes, Subside'lerin devlet bütçesi için ilerde çekilmez bir ağırlık teşkil edeceğinden ve bunları kaldırmanın güçolacağından endişe ediyordu. Vâkıaların kendisine hak verdiği bu suretle anlaşılmış bulunmaktadır.

2 — Fiyatlardaki artışlar :

İstihsalin ve istihsal fiyatlarıyla perakende fiyatlarının sıkı bir kontrole tâbi tutulmasına, hayat pahalılığı seviyesini bir kararda tutmak için yapılan yardımlara ve fedakârlıklara rağmen gerek harp içerisinde ve gerek harpten sonra fiyatların tedrici olarak yükselmesi önlenememiştir.

Muhtelif senelerde fiyat yükselmesi derecesini gösteren ve 6784 sayılı beyaz kitapta neşredilen malûmata göre düzenlenen cetvellri bir fikir vermek maksadiyle buraya alıyoruz.

Muhtelif senelerde fiyat yükselmesi derecesini gösteren ve 6784 sayılı beyaz kitapta neşredilen malûmata göre düzenlenen cetvelelri bir fikir vermek maksadile buraya alıyoruz:

(1) numaralı tablo

Seneler	1939=100 çalışma nezareti içi sınıfı hayat pahalılığı inde-i	Bütün istihlak eşyası	Yalnız hayati maddeler		Hayati sayılmayan maddeler		Hayati maddeler hayat sayılmayan maddeler bir nisbet	
			1938 nisbetlerine göre	1945 nisbetlerinde	1938 nisbetlerinde	1945 nisbetlerinde	1938 nisbetlerinde	1945 nisbetlerinde
1938	99	100	100	100	100	100	100	100
1939	102	102	102	102	102	102	102	102
1940	119	120	120	118	121	123	120	119
1941	128	132	132	131	133	135	135	131
1942	129	142	142	135	151	155	143	137
1943	128	147	143	134	162	168	144	139
1944	130	151	143	136	167	174	146	142
1945	131	153	145	139	170	176	148	144

(1) Yukarıdaki tablo ile müteakip tablo Lloyds Bank mecmuasının 1946 ekim tarihli nüshasında Holgate imzasile çıkan bir yazıdan alınmıştır.

Yukardaki tabloda esaslı maddelere esaslı olmıyan maddelerden ilâ ve yapılmak suretiyle düzenlenmiş olan sütunda esaslı olmıyan maddelerin nisbeti 1/4 tür.

Muhtelif istihlâk maddelerinde harp ve harp sonrası senelerinde görülen yükseklikleri aşağıdaki tablo açık olarak göstermektedir.

(2) numaralı tablo

1938 = 100 itibariyle istihlâk maddeleri fiyat müğ'iresi:

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Gıda maddeleri		102	122	134	134	136	137
Alkollü içkiler	104	132	148	180	203	214	215
Tütün	112	146	161	201	240	247	248
Kira, tanzifat, su	101	102	103	103	103	103	103
Mahrûkat ve ışık	101	112	118	122	127	133	138
Devamlı ev eşyası	102	129	171	215	214	210	209
Diğer ev eşyası	100	110	117	119	122	130	132
Giyim eşyası	103	133	164	178	174	180	181
Kitap ve saire	100	116	113	122	122	123	122
Hususi arabaların kullanma masrafları	101	117	123	127	117	117	124
Seyahat	100	108	114	117	114	114	115
Muhaberat	103	123	142	139	150	154	146
İdame, bakım masrafları	100	119	119	138	160	171	176
Diğer hizmetler	100	112	120	128	133	138	141
Diğer mallar	102	117	150	178	180	182	195
Bütün müfredat	102	120	132	142	147	151	153

Yukardaki tabloların müşahadesinden anlaşıldığına göre esaslı sayılmıyan maddelerdeki yükselmeler daha fazladır. Bilhassa mefruşat ev eşyası gibi malların fiyatı çok yüksektir.

Fiyatlardaki artış miktarları harbin ilk senelerinde azdır. Harbi mütaakip artış yine devam etmiştir.

Subside'lerin fiyat yükselmesine mâni olmak hususundaki faydası büyük olmuştur. Yapılan hesaplara göre bu yardımların kalkması takdirinde hayat pahalılığı endeksi % 57 nisbetinde artacaktır. Binaenaleyh normala dönme meselesi ehemmiyet arz eder.

Kayda değer bir nokta da rasyonların miktarlarının ve verilen elbise kuponlarının ihtiyaçları karşılamaya kâfi gelmediğidir. Harp içinde İngiltere'de stokların miktarı oldukça yüksekti. Hükümetin, endüstri-

rinin ve erbabı ticaretin ellerindeki stoklar ve memleketteki alelumum ham madde stokları pek zengin olduğugibi İngiliz halkınında giyim ve teçhizat bakımından durumu diğer Avrupa memleketlerinininkinden daha iyi idi. Harp içinde stoklar azalmıştır. Bombardımanlar yeni ihtiyaçlar doğurmuştur. Sosyal hizmetlerin ihtiyaçları, kapitali yenilemek zarureti, endüstrinin ve nakliyeciliğin harp içerisinde normal bakımdan mahrum kalması, teçhizatın yenilenmesi zarureti harp sonrasında normal bakım ve sermaye masraflarını bir kelime ile topluluğun ihtiyaçlarını artırdığı gibi fertler de stoklarının tamamını tüketmiş durumda idiler. Binaenaleyh satışa arz edilen mallarla müterakim satın alma kudreti arasındaki nisbetsizlik gittikçe artmış ve harp sonrasında kontrollerin bazı cephelerden gevşemesi, yavaş yavaş mevcut enflasyonun potansiyelini iade ettiğinden kontrol setlerine olan tazyik te artmıştır.

Neticede bu mülâhazalar bir tarafa bırakılsa bile yukardaki istatistik rakamlarına nazaran kontrollü bir ekonomide dahi fiyatların yükselmesinin önüne geçilemediği bir hakikat olarak ortaya çıkmıştır. Şimdi bunun sebeplerini görelim:

Fiyatlardaki artış sebepleri: Fazla satın alma kudretinin fiyatlara tesir ederek bunları yükseltmesi normal olarak enflasyonda görülen hallerden biridir. demıştik. Fiyatların yükselmesi, kârları kabartır. Bu suretle artan satın alma kuvveti, yeniden fiyatlara tesir eder.

Kontrollü bir ekonominin faydası bu fasit daireyi ortadan kaldırmasındadır. Burada muvakkaten potansiyelinden mahrum olmuş bir enflasyon bahis mevzuudur. Şu halde ikinci Cihan Harbinin tekniği, bilindiği mânada enflasyon doğuracak mahiyette değildir. Buna rağmen eğer fiyatlar artmışsa bunun sebebini uygulanan malî teknikte değil başka yerlerde aramak icap eder.

Yukarda bilvesile Keynes'in harp finansmanı plânından bahsederken Mumaileyhin, ücret artışı talebinin, topluluğun genel menfaatlarına uygun olmadığı kanaatında bulunduğunu söylemiştik. Harbin yükü, fedakârlıklarda, fazla çalışmada aranacağına göre hayat şartlarının güçleşmesi neticesinde ücretlerin artması talebinde bulunulduğu takdirde de bu talebin gerçekleşmesinin maliyet yolu ile fiyatlara tesir edeceği tabiidir. Şu halde fiyat kontrolü ile subsidederin beklenen istikrarı tam mânası ile temin edebilmeleri için ücretlerde bir tezayüt talebi vukubulmaması esaslı bir şart idi. Şu halde İngiltere'de bütün kontrollara rağmen fiyatlarda görülen tezayüdü, uygulanan para politikasına değil ücretlerin tezyidi meselesinde kabul edilen metotlara atfetmek lâzımgelir.

Ücretlerin yükselmesi münhanisinin bazan deflesyon metotlarıyla önüne geçilmesi mümkünse de bu hal yükselmenin daima enflasyon sebeplerinden ileri geldiğine delâlet etmez. Hariçten ithal edilen malların fiyatlarında vukua gelen değişikliklerde ekseriya ithalâtçı memleketin takip ettiği para politikasının bir tesiri olmadığı gibi (Devaluation ve gümrük politikası müstesna) ücretlerin artışı da bazan para politikasıyla ilgili olmayabilir. İngiltere'de harp gayretlerinin artırılması zımnında bazı vergilerin nisbetlerinin yükseltilmesi, halkın hayat seviyesinin düşmesine sebep olmuştur. İşçi birlikleri (Trade Unions) hayat seviyesindeki bu düşüklükten kendi üyelerini koruyabilmek için daha yüksek ücretler talep ederek tazyik yapmışlardır. İşte bu suretle ücretlerin artması, maliyete tesir etmiştir. Biraz evvel arz edildiği gibi hariçten gelen malların fiyatları da yükseldiğinden bu iki âmil İngiltere'de fiyat yükselmesinin başlıca sebepleridir. Harp içinde icar ve iareden gelen malların fiyatlarında bir yükselme vuku bulmamış ise de diğer malların fiyatları artmıştır. Harp sonrasında ise Amerika'da bir müddet fiyat kontrolünün kalkması, ithal mallarının fiyatlarını çok yükseltmiştir. Bunun İngiliz fiyatlarına tesir etmesi tabii bulunduğundan yükselen fiyatlar yeniden işçilerin taleplerinde, bulunmasını icap etmekte ve böylece fiyat yükselmeleri devam etmektedir. Harp içinde subsi'deler bile işçileri yeni taleplerde bulunmaktan men edememiştir. Subside'lerin kaldırılması halinde fiyatlar yeniden yükselme tehlikesine mâruz kalacağından bunun tekrar ücretlere tesir etmesi ihtimali bir endişe kaynağıdır. Şu halde normale dönmek, ehemmiyetli bir mesele olarak kalmakta devam etmektedir.

Mamafih tatbik olunan bu kontrol sisteminde fiyatlarda görülen yükselmelere rağmen harp içinde bir kâr enflasyonunun vukubulmadığını daha doğrusu, göze çaracak derecede bulunmadığını kaydetmek icap eder. Fevkalâde kârlar vergisi ve kârlar vergisi namiyle yukardaki bahislerde adı geçen vergiler, fazla kazançları büyük ölçüde Devlete intikal ettirmek suretiyle bu sahadaki enflasyonu mâkûl hudutlar dâhilinde tutmağa muvaffak olmuşlardır.

3 — Harp sonrasında enflasyon tazyiki, bunun stoklara, istihsal durumuna ve tediye muvazenesine tesiri:

Yukardaki bahislerde esasları ve tatbikatı kısaca izah edilen kontrollü ekonomide gelirlerin harcanmasındaki tahditlerden ötürü vatandaşlar mecburi olarak fazla gelirlerini tasarruf ettiklerinden fiyatlarda ve kârlarda bu fazla satın alma kuvetinin bir artış gösterdiğine bakılarak burada potansiyelden muvakkaten mahrum bir enflasyondan bahsedildiği evvelce görülmüştür. Gerçekten harp içerisinde istihsal arttığı

halde, istihsal fazlası harp ihtiyaçlarına yönetilmiş bulunduğundan hakiki gelirden fertlerin istifade hissesi rasyonla derpiş edilen imkânların hududunu tecavüz etmemiştir. Böyle bir sistemde istihsalin artması, ancak fertlerin para ile ifade edilen gelirlerinin çoğalması suretinde tezahür etmektedir. Zaruri ihtiyaçlarını rasyon nisbetinde ve az para ile tatmin eden fertler harcamadıkları miktarı banka mevduatı suretiyle veya Devlet tahvilâtını satın alarak biriktirdiklerinden bu tasarruflar, ileride yapılacak istihsalden faydalanmak için kendilerine bir hak vermektedir. Binaenaleyh rasyonların kalkması veya kontrolların gevşemeğe doğru gitmesi halinde harp içerisinde harcanmıyan bu gelirler, cari gelirlere katılarak memleket ekonomisi üzerinde bir enflâsyon tazyiki hasıl ederler. Diğer tâbirle enflâsyon, muvakkaten bertaraf edilen potansiyelini yeniden iktisap etmiye doğru bir meyil gösterir. İngiltere'de hâsıl olan durumda bundan ibarettir. Yani normala dönmek büyük bir güçlük arz etmektedir.

Harap içinde rasyonun tatbiki, stokların muhafazasını temin için zaruridir. Klasik olarak enflâsyonla yapılan harp finansmanında fiyatlar derhal yükseleceğinden stoklar korunmuş ve artmış olur. Bir gün sonra yapılacak satış, bir gün evvelkinden daha fazla hasılât sağhyacağından ellerinde mal bulunanlar, stoklarını muhafazada fayda görürler. Fiyatlar artar stoklar saklanır. Fakat mevcuttur. Alınacak tedbirlerin hedefi ve bütün güçlük, saklanmış stokları meydana çıkarmaktır.

Kontrollü bir ekonomide ise eğer rasyon usulü tatbik edilmezse mevcut mallar talebi karşılamağa kifayet etmediğinden stoklar süratle tükenir. Bunun için rasyon, fiyat kontrolünün mütemmimidir. Ve stokların muhafazası için lâzım ve zaruridir.

Harp içinde kontrol zaruret saikasıyla pek şiddetli ve şümüllü olarak tatbik edilir. Halk efkârı tahditleri kolaylıkla kabul eder. Fakat hiçbir zaman kontrol, demokratik memleketlerde ekonominin bütün şubelerini kapsayamaz. Esaslı mallarda kontrol fazla, esaslı sayılmıyan faaliyet şubelerinde ise hafif ve az müessirdir. Bu hal kaynakların az kâr sağhyan esaslı faaliyet şubelerinden çok kâr sağhyan az hayati faaliyet şubelerine doğru kaymasına sebebiyet verir. Harp bitipte normale dönmek için kontrol sisteminde vâkı olacak ufak bir hafifleme, bu mahzuru artırır. Nitekim İngiltere'de de hal böyle olmuştur. Harp içerisinde Hükümet, işçi kuvvetini, istediği istihsal şubelerine sevk etmek yetkisine sahip bulunuyordu. Harpten sonra bu selâhiyet Hükümetten alınır alınmaz işçi kuvveti, hayati sayılan istihsal şubelerinden, az hayati sayılan ve fakat hafif bir kontrole tâbi tutulan faaliyet şubelerine doğ-

ru kaymağa başlamış ve bu hal istihsalde el emeği darlığının sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Aynı şey ham maddelerde de vâkı olmuştur.

Harp içinde biriken ihtiyaçların harpten sonra tatminini, halk yorucu bir faaliyetten sonra bir mükâfat beklediğinden, kontrolların böyle bir zamanda yeniden sertleşmesi, demokratik memleketlerde güç kabul edilmektedir. Bunun için hükümetler, harp sonunda bazı müsaadelerde bulunmağa lüzum hissederler. Halka biraz fazla şey vermek, her şeyi hal edecek gibi görünür. Biraz fazla ise stokların azalmasına sebebiyet verir.

Harp içinde İngiltere'de enflasyon tazyikinin kendisini çok şiddetli olarak hissettirmemesinin sebeplerinden biri, stok fazlalığının mal - para açığının büyük ölçüde artmasına mâni olmasından ötürü idi. Stoklara, icar ve iare kanunu ile memlekete giren çok miktardaki ithalât malları da katıldığından, tazyik, kendisini görünür derecede hissettirmemişti. Harp sonunda icar ve iare kanunu ortadan kalkmış ve İngiltere kendi kaynaklarıyla dolâr kredisine kalmıştır. Dolâr kredisine yapılan ithalât, icar ve iare kanunu ile memlekete giren malların yerini tutamamıştır. Stoklar da harp içinde çok küçüldüğünden, kontrolların gevşemesi, bunların miktarını, ihtiyacın dúnuna düşürmüştür. Binaenaleyh İngiliz endüstrisinde ham maddelerin darlığı, baş göstermiştir. 1947 deki kömür krizi bunun bir misalidir. Stoklar emniyet şartlarının gerektirdiği miktarların dúnuna düştüğü takdirde mevsim ve hava şartlarının istihsale yaptığı ârzalar, kısa süren grevlerin istihsal kifayetsizliğinde gösterdiği tesir memleket ekonomisini müşkül duruma düşürmüştür.

Bu halin, tediye muvazenesindeki açığın artmasında da âmil olduğu ekonomistlerce ileri sürülmektedir.

İstihsal kaynaklarının hayati sahalardan kontrolsüz olan sahalara kayması, istihsali azaltmaktır. Stokların azalması da ayrıca istihsale sekte vermektedir. İstihsalin azalması, bir taraftan ihracata tahsis edilecek malların dâhilde istihlâkine müncer olmakta, diğer taraftan ithalâtın çoğalmasıyla muvakkat darlığın giderilmesine çalışılmaktadır. Bu da dış tediye kaynaklarını tazyik ettiğinden neticede tediye muvazenevi bozulmakta, burada da bir buhran görülmektedir.

Harp sonrasında gerek istihsal ve gerek tediye muvazenesi meselelerinde İngilterenin içinde bulunduğu güçlüklerinin sebeplerini, netice itibariyle potansiyelini bu suretle yeniden iktisap etmek temayülünü gösteren enflasyonda aramak icap eder.

Burada enflasyon, satışa arzedilen mallarla, halkın müterakim satın alma kudreti arasındaki açık şeklinde tezahür etmektedir. Şimdiye ka-

dar işçilerle askerlerin, sivil faaliyet şubelerine dönmeleri neticesinde vaziyetin düzeleceği, sulh istihsalinin normal seviyesini bulacağı ümit ediliyordu. Bu suretle ihtiyaçların gitikçe artan bir şekilde tatmin mümkün olacağından kontroller yavaş yavaş hafifliyecek ve fiyatlar da yükselmeyecekti. Yukarıda izah edildiği şekilde fazla bir satın alma kuvvetinin vücudu, istihsal kaynaklarının sömürülmesine sebebiyet vermek itibarıyla bu programın umulduğu şekilde tatbikini hiç değilse güçleştirmiştir. Bundan başka ihtiyaçların büyüklüğü de yapılan gayretlerin kâfi gelmemesi sebeplerindedir. İleride alınması lâzım gelen tedbirlere dair muhtelif görüşler gözden geçirilirken güçlüklerin sebeplerinide bilmek faydalı bulunduğu cihetle harp sonrasında ihtiyaçların, diğer tabirle, talep kaynaklarının neden ibaret bulunduğuna kısa bir göz atmak faydalıdır:

Bugün Millî Savunma masrafları, harpten evvelkinden fazladır. İngiltere'nin istihsal kuvvetlerinin ve vasıtalarının yenilenmesine sermaye yatırmak suretiyle yapılacak sarfiyata, büyük ihtiyacı vardır. İngiltere'de harpten evvelde istihsal vasıtaları eskimiş bir halde idi. Harp içinde endüstri, amortisman, tecdit veteçhizatın yenilenmesi bakımından ihmal edilmişti. Binaenaleyh geniş bir sermaye programı hazırlanmış olduğundan istihsalin mühim bir kısmının bu maksada hasrı lâzım gelmektedir. Son istatistiklere nazaran bugün İngiltere'de istihlak hacmi harpten evvelki seviyesini bulmuştur. Ancak aynı miktar istihsal malları, 1938 de daha mahdut bir kâhiller kütesine dağıldığı halde 1947 de daha geniş bir kütleye dağılmıştır. Binnetice ihtiyaçların bir kısmı tatminsiz kaldığından sıkıntılı bir durum hâsıl olmuştur. Sosyal servisler de çoğalmıştır. Kollektif ve mecburi mahiyetteki istihlâklar artmıştır.

Harp içinde uzun müddet dayanır mahiyette olan mobile, ev eşyası gibi malların istihsalı tahdide uğramıştır. Bombardımanlardan dolayı bu türlü mallar biraz azalmıştır. Ayrıca bu sahada tatmin edilmeyen ihtiyaçlar da talebi artırmışlardır. Giyim eşyası meselesinde de aynı vaziyet vardır. Binaenaleyh halkın harpten evvelki hayat seviyesini bulabilmesi için ihtiyaçlarına arz edilen malların harpten evvelki miktarda olması kâfi değildir. Bu miktarın birkaç sene müddetle fazla olması lâzımdır. Stokların azalması ise vaziyeti güçleştirmektedir. Buna, harpten evvelkine nazaran artan Hükümet masraflarının tazyikini ev programının gerektirdiği ihtiyaçları ve vesaiti nakliye durumunun ıslahı lüzumunu da ilâve edersek normale dönme hususunda istihsalin artmasının ne kadar hayati bir ehemmiyeti haiz olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Şimdi de istihsalin artırılması için harp sonrasındaki gayretlere kısa bir göz atalım.

D — Harp sonrasında istihsalı artırmak için yapılan gayretler.

İngiltere'de harp sonrasında istihsalı artırmak için birçok tedbirler alınmıştır. Her endüstri şubesinde alınan tedbirleri etrafiyle gözden geçirmek bu tetkikin hudutlarını aşacağından burada yalnız bu faaliyetin ana hatlarına çizmeğe çalışacağız.

1 — Sanayie yardım edecek kredi müesseselerin tesisi:

23 Ocak 1945 te İngiliz Maliye Nazırı endüstrinin harp sonrası ihtiyaçlarını karşılamak için kredi teşekkülleri arasında bir anlaşmaya varıldığını Avam Kamarasına bildirmiştir. Tahakkuk eden bu anlaşmaya göre iki kumpanya teşekkül edilmiştir. Bunlardan birincisi, (Finance Corporation for Industry Ltd) namıyla anılan teşekküldür. Sermayesi 25 milyon sterlindir. Bu miktarın dört mislini de borçlanabilir. Bu suretle tasarruf edebileceği kaynak £ 125 milyonu bulmaktadır. Sermayeye müsavi nisbetlerde Sigorta kumpanyaları konsorsiyomu, Investment Trust Companies ve İngiltere Bankası iştirak etmektedir. Clearing bankaları ile İskoçya bankaları da bu kuruma ikrazda bulunurlar. Bu kumpanyanın hedefi, memleket endüstrisinin uzun ve kısa müddetli malî ihtiyaçlarını karşılamaktır. Kumpanyanın yapacağı yardım, yalnız malî sahaya inhisar etmektedir. Endüstrinin organizasyonu ile bu kurum ilgili değildir.

İkinci müessese daha güçlüktür. (Industrial and Finance Corporation Ltd) ismini taşımaktadır. Sermayesi £ 15 milyondur. Borçlanabileceği meblâğ bunun iki mislidir. Sermaye Clearing bankalarıyla İskoçya bankaları ve İngiltere Bankası tarafından verilmiştir. Bu müesseseler aynı zamanda hisseleriyle mütenasip olarak bu kuruma ödünç para vermeği de kabul etmişlerdir.

2 — İstihsalî plânlaşırmağa mâtuf teşkilât ve 1947 ve 1948 ekonomik bütçeleri:

Mühim sanayiîni daha iyi organize edilmesi için tasviyeler de bulunmak üzere 1946 yılında Working Parties adını taşıyan tetkik heyetleri kurulmuştur. Bunlardan alınan raporlara göre birçok sanayi şubelerinin modernize edilmesine başlanmıştır. Burada bu kurumlar hakkında pek kısa izahat verilmekle iktifa edilecektir.

Yukardaki müesseseler her sanayi şubesinin ihtiyaçlarını yakından tetkik ederek tavsiyelerde bulunmakla mükellef mütahassis heyetlerdir. Aynı yıl içinde ekonominin heyeti umumiyesini bir plân tahtında organi-

ze etmek üzere plânlar hazırlamak vazifesiyle mükellef bir de İktisadi Kurmay Heyeti vardır.

Bu heyet, memleketin bircümle ticarî ve iktisadî, siyasi faaliyetlerini, servet membalarını ve sarfiyatını gözönüne alarak her sene bir iktisadî faaliyet bütçesi hazırlar. Bütçenin bir tarafında kaynaklar ve gelirler, yani memleketteki sermaye, ham maddeler, işçi kuvveti ve millî gelir miktarı bulunup, diğer tarafında bu servet membalarının o sene içinde hangi sahalara tahsis edileceği gösterilir. İşçi kuvvetinin iç istihlâk ile ihracat sanayiine ayrılacak kısımları, bütçede gösterildiği gibi sermaye ve ham maddelerin hangi faaliyet sahalalarına, ne nisbette tahsis edildiği de tasrih olunur. Bu suretle muhtelif istihsal kaynaklarına ve gelir kısımlarına talip olan resmî ve hususi ihtiyaçlar arasında bir muvazene tesisi mümkündür.

Bu yeni heyetin teşkilâtı şöyledir: Evvelâ merkezi bir plânlama Komitesi mevcuttur. Bu komitede ticari ve iktisadi işlerle ilgili bütün nezaretler temsil edilirler. Bunlar kendi aralarında muayyen mevzuları incelemek üzere talî komisyonlar seçerler. Talî komisyonların tetkiki neticesinde varılan neticeler Merkezî Plânlama Komitesinde incelenirler. Nihai tavsiyeler ve kararlar Krallık Konseyi Reisinin başkanlık ettiği Nazırlar Komitesine sevk olunur.

Heyet 1946 yılı sonunda faaliyete girişmiş ve "1947 yılı için ekonomik tetkik" adlı beyaz bir kitapta yayınlanan 1947 ekonomik bütçesini tanzim etmiştir. 1948 ve 1949 da da bunun bir ikincisi ve üçüncüsü takip etmiştir.

1947 ekonomik bütçesi, plânlamanın şekli hakkında yukarıda arz edilen esaslara göre kaynakları ihtiyaçlara tahsis etmekte ve bu tahsis-te bazı priorite'lerin gözetilmesini temin etmektedir. Kaynaklar ihtiyaçlara yetmediğinden bir taraftan bunların genişletilmesi için el emeğinin verimi, ithalât ham ve mamul madde istihsalı ve uygulanacak sermaye programı hakkında her istihsal şubesi için varılacak hedefler tâyin edilirken diğer taraftan kaynaklar artsada yine ihtiyaçların bir kısmı tatmin edilemeyeceğinden ihtiyaçların tahdidibir zaruret olmuştur. Bu suretle netice itibariyle bir kısım ihtiyaçlar karşılanmamış olarak kalmaktadır. İç pazara tahsis edilen mallar, bu programda da mahdud kaldığından halkın, istihlâk için harcadığı paraların, millî gelir yekûnundan, yüzde bir miktarı aşmaması icap eder. Bu vaziyet karşısında ekonomik programın müessir kılınması için, vesika, tahsis, fiyat kontrolü yegâne müeyyide olarak kalmaktadır.

Harp içindeki kontroller bu suretle devam etmektedir. Ancak alınan bu tedbirlerin, programı müessir kılmak için kâfi olmadığı, istihsalin, programda derpiş edilen bütün ihtiyaçlara yetecek miktara çıkarılmadığı, bilhassa ihracat hedeflerine varılmadığı, kontrollerin gayrikâfi olduğu ileri sürülerek tenkit edilmiştir.

Kontrolün, gevşiyen tarafı, işçi kuvvetinin sevk ve idaresinde harp içinde Hükûmete verilen selâhiyetin kaldırılmasında olduğuna yukarıda bilvesile temas edilmişti.

Kaynaklar bu suretle gayri hayati sahalara kaydığı gibi, enflasyon tazyikinin de istihsal gayretlerine sekte verdiği âşikârdır, ekonomik programın malî atmosferi nazarı dikkate almadığı, ekonomik ve malî programların ahenkli kılınması için tedbirler alınması lâzımgeldiği bu suretle ortaya çıkmıştır.

"İşçilerle işverenler arasındaki münasebet"e mütaallik olarak 1947 yılı başlarında neşredilen beyaz kitaba göre piyasaya arz edilen mallarla halkın gelirleri arasında senevî bir milyar sterlinlik bir fark bulunmaktadır. 7 milyarlık millî gelir, 6 milyarlık mal arkasından kostukça tahsis ve kontrol setlerine tazyik yapılacağı tabiidir. Esasen harp içinde harcanmamış gelirler büyük miktarlara baliğ olduğundan bu miktarın her sene bir milyar kadar artması, istihsal kaynaklarını baskı altında tutmaktadır. 1947 ekonomik bütçesi bunu nazarı dikkate almamıştır. Normale dönmek için her şeyden evvel mal ve para miktarları arasında muvazene tesis etmek icap etmektedirki bu da esasında malî sahaya ve paraya taallük eden güçlüklerin bu sahada alınacak tedbirlerle düzenlenmesini gerektirmektedir. 1948 yılında bu maksatla birçok tedbirler alındığı gibi 1948 ekonomik bütçesinin tanziminde de bu hususlar nazarı dikkate alınmıştır.

Bu bakımdan ekonomistlerin tavsiyelerinin nelerden ibaret olduğunu bilmek şüphesiz faydalıdır.

E — Ekonomistlerin ekonomik ve malî durumu ıslâh hususundaki görüşleri

İngiliz Ekonomistlerinden F. W. Paish'in fikirleri:

Paish'e göre durumun düzeltilmesi için fiyat mekanizmasının fonksiyonlarını, ekonomik sahada rehber olarak yapabilmesini temin etmek icabeder. Bu da kontrollerin kaldırılması demektir. Ancak para ve mal hacmini birbiriyle denk getirilmeden buna imkân görülemez. Çünkü bu takdirde fiyatlarla ücretler alabildiğine yükselecektir. Para hacmi ile sirkülasyona tesir eden banka mevduatını azaltmağa matuf tedbirler alındığı takdirde ise kontrollerin kaldırılması mümkündür. Ancak böy-

le bir siyaset, faiz hadlerinin yükselmesine yol açabilir. Bu da Hükûmetin malî durumuna tesir edebildiği gibi daha büyük malî bir buhran ve muvakkaten işsizlik doğurabilir. Neticede fiyat mekanizmasının tesiriyle mallarla para arasında bir muvazene kurulsa bile yeter derecede istih-salde bulunmak bakımından Hükümetin önem verdiği bazı plânların te-hiri lâzım gelecektir. Bu mahzuru belirttikten sonra yukarıda adı geçen ekenomist, başka bir yol tavsiye etmektedir. Bu da bütçe fazlalığı tesi-sidir.

Para deflâsyonunun gayesi, para hacmına tesir yapmak suretiyle fi-yat yükselmesini önlemek olduğundan vergilerle vaziyete tesir etmek mümkündür. Eğer doğrudan vergileme yolu ile mevcut mal ve hizmetleri kabili sarf olan gelir miktarıyla denk getirmek mümkün olsaydı, enflâs-yon bertaraf edilerek kontrollerin kaldırılması imkân dahiline girmiş olur-du. Fakat son derecede müterakki direkt vergiler ekstra çalışmadan ge-len mükâfatı ortadan kaldıracığı için istihsal üzerine çok kötü bir tesir yaparlar. Bu da kontrolün kaldırılmasından husule gelecek faydayı ber-taraf ettikten başka zarar da verebilir. Bunun için mutavassıt bir yol ver-cih edilmelidir. Bu da subsid'leri azaltmak ve mübayaa vergisini artır-mak suretile mal ve para durumunu tevzine çalışmaktır. Bu takdirde müstehliklerden fazla para çıktığı halde fazlalıkHazineye intikal edecek ve kârları artırmak suretile bir enflâsyon tesiri hasıl olacaktır. Normal gelirden elde edilecek bütçe fazlası da Hükümet kapital programlarının çoğunu tahakkuk ettirmeğe yardım edecektir. Hattâ bazı borçların bile indirilmesi bu suretle imkân dahiline girmiş olur. Bu suretle hususi şa-hıslar da sermaye ihtiyaçları için para sarf etmiye muktedir olabileceklerdir. Neticede harcanacak miktarlar esaslı ihtiyaçlara tahsis edileceğinden az lüzumlu şeyler için harcanan miktar azalacaktır. Bunlara olan tale-p kendiliğinden azalacağından ekonomik kaynakların hayati sahalara kayması imkân dahiline girecektir. İstihsal cihazının yenilenmesi, ve sa-nayiin inkişafı da bundan fayda görecektir. Hayati istihsal maddeleri art-tıkça onlar üzerindeki mübayaa vergisinin tedricen indirilmesi mümkün bulunacağından ekstra istihsal yeniden başlayacak ve kontrol dolayısıy-le Hükümet servislerinin içinde ve dışında istihdam edilenler serbest kal-dıkça faal istihsale yardım edeceklerdir. Serbest sistemde istihsal yap-mak için muharrik kuvvet (incentive) fazla olacağından zamanla vergile-ri hafifletmek de imkân dahiline girecektir. Bu sistemde talep, arzdan aşağı düşmek tehlikesini gösterecek olursa Hükümet, vergileri azaltmak ve bütçe fazlalığının miktarını indirmek suretiyle harekete geçebilir. Bi-naenaleyh bazan bütçe fazlalığı, bazan bütçe açığı suretile bir muvazene

kurulması değil, surf bütçe fazlalığını ayarlamak suretile bir muvazene tesisi mümkündür. (Bilindiği gibi, Eski Maliye Nazırı Mr. Dalton bütçe nutkunda 1947-48 bütçe yılının bir bütçe fazlası yılı olduğunu işaret ettikten sonra ekonomik şartların icabatına göre, açık bir bütçe de getirebileceğini söylemişti.)

Böyle bir düzenleme ile tediye muvazenesi durumu da ıslâh edilecektir. Çünkü halen hayati olmayan istihlake kayan ithal malları, hayati ihtiyaçlar için serbest kalmış olacaklar ve bu suretle istihsal durumu ile birlikte tediye muvazenesi de düzelecektir. Zira iptida dahili pazarda malların çoğalması neticesinde ithalât miktarı azalacaktır. Saniyen az hayatı kısımda angaje edilmiş bulunan kaynaklar serbest kalınca bunları ihracata tahsis etmek mümkün olacaktır. Netice itibariyle tediye muvazenesi meselesinin halli, enflasyon vaziyetinin halli ile büyük ölçüde ilgili demektir.

Bu sisteme yapılabilecek en kuvvetli itiraz, hakiki geliri, halen sarf edilmemiş büyük gelir marjına malik olanlar lehine yeniden tevzi etmesidir. Gelirleri subsıde'lerle arttığı halde yalnız zaruri ihtiyaçlarını karşıyabilecek kadar olanlar hayati maddelerin fiyatları arttığı zaman bu, hattâ muvakketen olsa bile, ciddi müşkülâta maruz kalacaklardır. Ancak bunların sayısının çok olduğu iddia edilemez. Çünkü harpten beri ücretlerde vukua gelen artışlar, hayat pahalılığı endeksindeki artışı çok geçmiştir. Bununla beraber çocuk (allowances) yardımlarının artırılması gibi tedbirler de alınmak suretile bir düzenleme yapılabilir. Neticede bazı mahzurlar görülse bile bu normaldönmenin fiyatı olacaktır.

Prof. J. Hickes'e göre:

Prof. Hickes, harp sonrasında enflasyon tazyikine kemmi takyitlerden, rasyondan ve bir de mevcut vergilerden başka bir set bulunmadığını, bunların ise tazyiki karşılamağa kâfi gelmediğini söylemektedir. Hicks'e göre Hükümetin 1947 de bir bütçe fazlası yaratmasına rağmen, bütçe dışı masraflar da nazarı dikkate alındığı takdirde bütçe şöyle böyle tevin edilmiş olduğundan normal varıdatla yalnız Devlet masrafları karşılanabilmektedir. Bundan haddi zatında memnuniyet duymak lâzımsa da diğer kaynaklardan gelen tazyik hafiflememektedir. Onlara karşı yalnız rasyon ve tahsisler vardır. Bu ise kâfi değildir. Çünkü harp sonrasında kemmi tahditlerin hafiflemesi lehinde bir temayül husule gelmektedir. Buna karşı mukavemet güçtür. İstihlâk üzerindeki konrtolların ipkası zaruri ise de istihsalı sıkın kontroller Hicks'e göre hafifletilmelidir. Bu suretle muhtelif iptidai maddelerin istihsal şubelerine dağılması daha makûl ve ihtiyaca daha uygun bir şekilde vukua gelecektir.

Bu suretle iki ekonomist arasında fikir benzerliği açık olarak kendini göstermektedir. Bunun gibi Hicks de bütçe fazlalığı olsaydı mesele başka türlü olurdu demektedir. Ancak kontrollerin hafifliyebilmesi için bütçe fazlalığının ehemmiyetli bir miktarda olmasını lüzumlu görmektedir. Hicks, bütçe fazlalığının ya masrafların kısılması suretile veya vergi yolu ile elde edilebileceğini söyledikten sonra masrafları kısmanın mümkün bulunduğunu, bu suretle elde edilecek fazlalığın vergi indirmeleri suretile elden çıkarılmaması gerektiğini kayıt etmektedir.

Bundan sonra hülâsatan gunları söylemektedir:

Müterakki vergiler adalet bakımından haklı ise de vergi nisbetlerinin dikine yükselmesi istihsale engel olduğundan biraz hafifletilmelidir. Bu istihsale bir teşvik olacaktır. Bunun gibi kontroller de hafifletilmelidir. Fakat henüz bunun zamanı değildir. İleride bu, sarf edilen gayretlerin bir mükâfatı olmalıdır.

Gelir vergisiyle masraf vergilerinin artırılması kâfi değildir. Çünkü bugün halkın harcama kudretiyle geliri miktarı arasındaki münasebet azdır. Harp içinde yapılan tasarrufların tazyiki, gelirleri azalsa bile baki kalacaktır. Aksine olarak gelir vergisindeki artışlar tasarrufların önüne geçebilir. Veyahut sermayeden harcayanların bu yoldaki hareketleri tesri edilmiş olur. Bunun için başka tedbirler almak ve bu meyanda masrafları kısmak icabeder. Evvelâ sermaye programında ayrılan kapital masraflarını tahdit eylemek mümkündür. Bugün İngiltere büyük ölçüde inşaatı (endüstri tesisleriyle millî cihazlanma bahis mevzuudur.) başara-bilecek durumda değildir. Eğer bunda ısrar edilirse Hicks'e göre 1947 deki kömür buhranına benzer diğer buhranlar hasıl olabilir. Tabii istihsal vasıflarının ıslâhı bakımı, tamiri başka bir şeydir. Bunlar için masraf yapmağa devam etmek lâzımdır. Fakat büyük programlara girişmeden evvel istihsal kapasitesinin düzelmesi lâzımdır.

Halkın sermaye yatırmak için kullandığı fonlar üzerinde de kontrol lâzımdır. Bunun için an'anevi yol olan kredinin kısılması, işsizlik tevlit etmesi ve mazide elde edilen diğer nahos tecrübeler dolayısıyla mahzur-ludur. Fakat bir sermaye vergisi koymak için şartlar elverişlidir. Enflasyonu kaldıracak en müessir tedbir budur. Sermaye vergisinin vaktile Avrupa'da iyi netice vermemesinin başlıca sebebi süratli tahsil sağlan-mamasından ileri gelmişti. Mükellef bu suretle ödeme zamanını tehir et-mek suretiyle hakiki yükünün çoğundan kurtulmuştur. Hicks'e göre bu-gün İngiltere'de böyle bir güçlük karşlaşılmayacaktır.

Diğer bir tedbir olan kredinin tahdidine gelince, bunun eski şekilde tatbiki tasvip edilmemekle beraber Hükümetin kısa bir müddet için ucuz para politikasından feragat etmesi tavsiye edilmektedir. Muvakkat ola-

rak faiz hadlerinin bütçeye yapabileceği fena tesiri bertaraf etmek için tavsiye edilen tedbir de beş sene sonra geri verilmek üzere mecburî bir istikraz yapılmasıdır. Ancak verilecek sertifikaların tedavül etmemesi icabeder. Bu istikraza, Ticaret ve sanayiın rezervleriyle hususî şahısların ellerinde bulunan menkul kıymetler mevzu olmalıdır.

Diğer bir kısım ekonomistler ise istihsalin artırılması için girişilen gayrete, income tax ve surtax'ın artmasının menfi bir tesir yapacağını kaydetmekte ve vergi indirmesini teklif etmektedirler. Bunlara göre hizmet erbabının gelir vergisinden 400 sterline kadar olan kısmın matrah harici bırakılması, surtax'ın cezrî olarak indirilmesi, gelir vergisinin standard derecesinden 2-3 şilin tenzil edilmesi, buna mukabil bira tütün ve mubayaa vergilerinin artırılması iyi bir tesir hasıl edecektir.

E — Hükümetin aldığı tedbirler

Hükümet de genel olarak yukarıda ekonomistlerin açıklanan düşüncelerine uygun tedbirler almaktadır.

Meselâ 1947-48 bütçesi tanzim edilirken Mr. Dalton, mezkûr bütçe yılının bir gelir fazlası yılı olduğunu açıkça beyan etmişti. Gerçekten gelirler meyanında mezkûr bütçede ehemmiyetli bir fazlalık yer almaktadır. Ancak burada münakaşa edilen cihet, fazlalığın elde edildiği kaynakların deflasyonun sağlaması hususundaki itibar derecesi ile bütçe fazlalığının sırf adi bütçeye taallük etmesi ve bütçe dışı masraflar da nazarı dikkate alındıkta bir fazlalığın bahis mevzuu olmamasıdır.

Bütçe fazlalığının vergilerden ve masrafların kısılmasından elde edilebileceği malûm olduğuna göre, bu hususta Hükümetçe alınan tedbirlere kısaca temas etmek faydalı olur:

1947-48 bütçesinde denizasıru Hükümet masraflarından kesintiler yapıldığı gibi Millî Müdafaa giderlerinden de bazı tasarruflar sağlanmıştır.

Fakat son haberlere göre İngiltere yeniden silâhlanma yoluna girdiğinden askerî masrafların artmağa başlayacağına şüphe yoktur. Yapılan diğer tasarruflar ise sosyal hizmetlerdeki inkişaf dolayısıyla masraflarda ehemmiyetli bir azalma sağlayacak mahiyette değildir. Yegâne büyük mikyasta tasarruf sağlayacak masraflar subsidedir.

Essen ekonomistler bu masrafların tedrici indirmelere tâbi tutulmasını tavsiye etmişlerdi. Binaenaleyh subsideder meselesindeki hareket tarzını bilmek faydalıdır.

Bunun için eski Maliye Nazırı Mister Dalton'un 1947 Nisan ayında Avam Kamarasında verdiği bütçe nutkunda bu masraflar hakkında ileri sürdüğü düşünceleri ktlâsa edelim:

Nazıra göre, bu masrafların artışı tahdit edecek zaman gelmiştir. **Çünkü bu masraflar, Hükümetin ihtiyarından müstakil olarak itibar**

hayat pahalılığı endeksine takılmak ve dünyadaki fiyat artışlarını takibetmek suretiyle artmakta devam etmektedirler. Mazide ücretlerin ve fiyatların artışını önlemek suretiyle faydalı olan bu subside siyasetinin yeniden gözden geçirilmesi, lâzımgelseğine şüphe yoktur.

Bakan bu masrafların mevcut gelirlere katılmak suretiyle mevcut mallarla para arasındaki açığı arttıracığına ve binaenleyh enflasyonu besliyen bir unsur olduğuna açıkça temas etmemekte ise de bu siyasetin tekrar gözden geçirilmesine karar verirken bu hususu da gözönünde bulundurduğu şüphesizdir.

Subside'lerin bağlı bulunduğu endeksi, itibarsız hayat pahalılığı endeksi diye vasıflandırması da şayanı dikkattir. Çünkü evvelce de arzedildiği veçhile son zamanlara kadar müteber olan endeks, 1904 senesinde işçi sınıfı ihtiyaçlarını karşılıyan maddelere 1914 yılında işçi sınıfına mensup orta seviyedeki bir aile tarafından ödenen fiyatlara taallük etmektedir. Bu da yarım asır evvelki bir zaman demektir. Bu istihlâk eşyası kolleksiyonu, pamuk bir fanilâyı, bir kadın kostümünü, 1914 de evlerin aydınlatılmasında kullanılan memu ihtiva ettiği halde rayon ve elektrik gibi ihtiyaçları nazarı dikkate almıyordu. O zamandan beri memleket ilerlemiş ve hayat seviyesi yükselmiş olduğundan Çalışma Nezareti, endeksi zamanımıza daha yakın bir neslin ihtiyaçlarını nazarı dikkate alacak şekilde değiştirmeye karar vermiş, ve son zamanlarda bu karar yerine getirilmiştir. Bu suretle endeks orta derecedeki bir işçi ailesinin 1938 deki masraflarına istinat ettirilmeğe başlamıştır. Şimdi, endeks, eskisine nazaran daha geniş bir fiyat silsilesini gözönünde tutmaktadır. Bu meydana da gıda maddeleri müfredatına daha az ehemmiyet verilmektedir. Çünkü orta derecedeki işçi sınıfı ailesinin gelirinden gıda maddelerine 1938 yılında ayrılan nisbet 1904 te ayrılan nisbetten daha azdır. Bu miktar 1904 te gelirin % 60 ı iken 1938 de % 40 ıdır. Bunun pratikteki neticesi, gıda maddelerindeki fiyat tahavvüllerinin subside'lere eski nisbette bir tesir yapmamasıdır. Bu suretle subside'lerin miktarı tahdit edilmesine rağmen (daha doğrusu ilerideki artışların önlenmesine çalışılmaktadır) bugünkü miktar yine aynı olarak kalmaktadır. Vergi sahasında ise Hükümet bir taraftan mubayaa vergisini artırmış, diğer taraftan tütün resmini tezyit etmiştir. Ayrıca (Excess Profits Tax) ile veraset vergisi de artırılmıştır. (Income Tax) ta bazı indirmeler yapılmışsa da verginin standard derecesi değiştirilmemiştir. Ucuz para politikasına ise devam edilmektedir.

Bütçenin tatbikine başlandıktan sonra memlekette bazı değişiklikler olmuştur. Bu meydana dolar kriziyle tev'em olarak kendisini hissettiren tediye muvazenesindeki açıklığa çare olmak üzere ithalâtın cezri olarak

kısılması, ve ihracata tahsis edilen malların tezyidi cihetine gidilmiştir. Bir taraftan bütçe ile, mevcut mallar ve para miktarı arasındaki açığın azaltılmasına matûf mali tedbirler alınırken diğer taraftan ithalâtın tahdidi ve ihraç mallarının tezyidi suretiyle bu açık idame edildiğinden ve hattâ genişlediğinden bu suretle artan enflasyon tazyikini karşılamak üzere yeniden tedbirler almak zarureti hasıl olmuş ve bu maksatla hazırlanan 1947 sonbahar bütçesi, genel bütçe ile alınan tedbirleri kuvvetlenmiştir.

Masraflar biraz daha kısılmış, ve bu meyanda subside'lerden elbise ve ayakkabılarına tahsis edilen kısım kaldırılmıştır.

Bu suretle Hükümet bu masrafları tedrici indirmelere tâbi tutmak yolunda ekonomistlerce yapılan tavsiyeyi kabul etmiş bulunmaktadır.

Bununla ahenkli olarak mubayaa vergisi, ve diğer istihlâk vergilerine de zamlar yapılmıştır.

Bütün gelirlerle bütün giderler arasında bir muvazeneye varılması yolunda yapılan tavsiyelerin tatbikatından olmak üzere Hükümet, sermaye programından büyük bir kısıntı yapmıştır. Bu suretle serbset bırakılacak kaynaklar, istihlâk malları miktarını arttırmağa hasredilmek suretiyle mal ve para miktarları arasındaki açıklık, o nisbette hafifliyecektir. Buna rağmen alınan bu tedbirler enflasyon tazyiki karşısında ekonomistlerce kâfi görülmediği gibi tediye muvazenesindeki açık artmakta devam ediyordu. Sir Stafford Crpps Maliye Nazırlığına getirildikten sonra tahditler arttırılmış ve bütçe de, enflasyonla mücadeleyi müessir kılacak hakikî bir fazlalık yaratılması sağlanmıştır.

Ayrıca Hicks'in tavsiyelerine uygun olarak fazla satın alma kuvvetini bel etmek üzere bir sermaye vergisi ihdas edilmiştir. Bütün bu tedbirlerin Hükümetin ekonomik politikası ile malî politikası arasında ahenk tesisine yardım ettiğinden aradan çok zaman geçmeden bunun faydası açık olarak görülmeğe başlanmıştır. Bu bakımdan 16 Eylül 1948 tarihinde İngiliz Maliye Bakanı tarafından İngiltere'nin tediye muvazenesinde görülen inkişafa dair yapılan beyanat dikkate şayandır. Bu beyanata göre İngiltere'nin tediye muvazenesindeki senelik açık miktarı 1947 yılında 630 milyon sterlin iken 1948 yılının birinci yarısındaki duruma nazaran 140 milyona düşmek suretiyle % 55 bir azalma kaydedilmiştir.

Durumun düzelmesinde bilhassa İngiliz Ticaret Filosunun gelirlerindeki artışın da yardımı olmuştur.

Tediye muvazenesindeki durumun düzelmeğe başlamasıyla İngiltere'nin altın ve dolar kaynaklarına yapılan tazyik hafiflemiş ve Marshall plânının tatbikatından olmak üzere İngiltere'ye ayrılan hisse ile büsbütün ortadan kalkması ihtimalinden bile bahis edilmiştir.

Netice:

Bütün bu tedbirlerin İngiliz istihsalini çoğaltmak, ihracatı artırmak hususundaki tesirleri büyük olmuş ve tediye muvazenesinin düzelmesi yolunda ehemmiyetli terakkiler kaydedilmiştir. Hattâ tediye muvazenesi bilindiği gibi 1948 yılının ikinci sömestirinde global bir muvazeneye dahi varmıştır. Buna mukabil dolar ve kuvvetli para memleketlerine (Belçika, İsveç, İsviçre) karşı mühim bir açık bulunmakta devam etmiştir. Mafih bu açık da azalmağa doğru gidiyordu. 1947 de dolar sahasına karşı olan bu açığın miktarı bir milyar sterlinden fazla olduğu halde 1949 yılının birinci sömestirinde 254 milyon ve ikincisinde 169 milyon olmak üzere 423 milyon sterline düşmüştür. 1949 yılı için yayınlanan "Ekonomik tetkikler" de mezkûr yılın birinci yarısı için tahmin olunan dolar açığı 195 milyon sterlin olarak derpiş edilmişti. Fakat evvelden kestirilmesine imkân olmayan haller bu tahminleri yanlış çıkarmış ve açık tedricen artarak sterlin sahasının altın ve dolar rezervini tehlikeli sayılacak bir miktara düşürmüştür. O suretle ki açığın aynı tempo ile devamı halinde bu rezervin iki sene içinde kâmilen erimesinden endişe edilmiştir. Bunun sebepleri İngiltere'nin aldığı tedbirlerin isabetsizliğinde değil kendi kontrolünden hariç bulunan amillerdedir.

Evvelâ Amerika'da bir recession devresine girilmiş bulunduğundan bu hal Amerika'nın sterlin sahasından yaptığı ithalâtın azalmasına ve aynı zamanda fiyatların düşmesi neticesinde İngiltere'nin Amerika'ya yaptığı ihracatın az hasılât getirmesine sebep olmuştur. Bu iki âmil dolar açığının çoğalması neticesini doğurmuştur. Bundan başka İngiltere'nin İsviçre ve Belçika ile yaptığı hususî anlaşmalar gereğince bu memleketlere altın ödemek mecburiyetinde kaldığından ve Hindistan ve Avustralya gibi sterlin sahasına dahil memleketler dolar mıntakasından ithalât hususunda mevcut tahditleri gevşettiklerinden bu suretle İngiltere'nin dış tediye durumu biraz daha ağırlaşmıştır. Ayrıca iki taraflı anlaşmalar İngiliz müstahsili için bir nevi himaye vazifesi görmüş ve fiyatların ekonomik şartlara intibakını güçleştirmiştir. Bu vaziyet karşısında Amerika ve Kanada'da yeni krediler temin etmek imkânından mahrum bulunan İngiltere'nin devalüasyona gitmesi dolar hasılâtını artırmak için yegâne çare olarak ileri sürülmüş ve uzun bir tereddütten sonra bu yola gidilmek mecburiyeti hasıl olmuştur.

Fakat bu tedbirin yalnız başına kâfi gelmediği ekonomistlerce ileri sürülmektedir. Bu hususta İngiliz fiyatlarının rigid olduğu ve kolaylıkla düşmeğe temayül etmediği, işçi hükümetinin programının da bunda âmil olduğu, yalnız istihsalı çoğaltmakla kalınmayarak maliyet fiyatlarının da düşürülmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

İngiltere bu müşkülü betaraf etmek için alacağı tedbirlerde muvafak olsa bile kendi kontrolü haricinde diğer elverişsiz şartlarla da karşılaşmaktadır. Çünkü Amerika'nın mubayaaları yabancı memleketlerden teklif edilen malların fiyatlarından ziyade dahili konjonktürün tesiri altındadır. Bundan başka dolar açığı yalnız İngiltere'ye has bir keyfiyet olmayıp bütün dünyaya hastır. Çünkü Avrupa'nın sinai kuvveti birbiri ardından gelen iki cihan harbinin tesiriyle çok darbelenmiş, Amerika'nın sanayii ise kuvvetlenmiştir. Avrupa, Amerika'nın hem iptidaî ve hem mamûl maddelerine muhtaç olduğu halde Amerika Avrupa'nın hiç bir şeysi-ne muhtaç değildir. Avrupa'nın eskiden iptidaî maddelerini tedarik ettikleri yerlerden bir kısmı harbin sarsıntılarından henüz kurtulamadıkları gibi bazı bölgeler dünya ticaretine kapalı kalmakta devam etmektedir. Yani buhran dünyadaki ekonomik muvazenenin bozukluğuna dayanmaktadır.

Bilindiği gibi İngiltere devalüasyonu yaptıktan sonra sıkı ekonomi tedbirleri almak ve maliyeti indirmek hususunda ciddi tedbirlere girişmiş bulunuyor. Bundan başka müzakerelerle Amerika'nın sterlin sahasından yapacağı mubayaaların artırılması da temin edilmeğe çalışılmaktadır. Ancak İngiltere'nin bütün ticareti itibariyle muvazenevi temine muktedir bulunduğu ve yalnız dolar sahasına karşı açığının devam ettiği, bunun da İngiltere'ye tediye muvazenesi bakımından borçlu olan devletlerin borçlarını harpten evvelki zamanlarda olduğu gibi dolar olarak ödemeğe muktedir olmamalarından doğduğu unutulmamalıdır. Bu da biraz evvel arzedildiği gibi dünyanın ekonomik muvazenesinin henüz düzelmemiş olmasından ileri gelmektedir. Şu halde bu muvazene yeniden kuruluncaya ve dünya ekonomisi değişen şartlara intibak edinceye kadar İngiltere gibi dünya ekonomisi ile birinci derecede ilgili bulunan bir memleketin bir taraflı olarak alacağı tedbirlerin bunların müessiriyeti ne olursa olsun bütün güçlükleri ortadan kaldırmağa kâfi gelmesi beklenemez.

Mehmet ERTUĞRULOĞLU